

جایگاه بلند سعدی و تأثیر او در فرهنگ و ادب ایران و جهان آشکارتر از آن است که نیازی به یادآوری و تأکید داشته باشد.

از آغاز سده چهارده هجری تاکنون، مقاله‌ها و کتاب‌های مختلفی درباره سعدی و آثار او به نگارش درآمده، اما هیچ مرجعی این نوشته‌ها را معرفی و نقد نکرده است. به همین دلیل افزون بر پدید آمدن بسیاری از نوشته‌های سست و غیرعلمی، مقاله‌ها و کتاب‌های زیادی نیز با موضوعات همگون و تکراری به چاپ رسیده است.

در رساله حاضر، نوشته‌هایی که در پیوند با سعدی، از آغاز سال ۱۳۰۰ تا پایان ۱۳۷۵ شمسی به چاپ رسیده (مجموعاً ۵۳۷۷۳ صفحه)، بازبایی، شناسایی و در دو بخش مستقل «مقاله‌ها» و «کتاب‌ها» با روشی نو، بررسی انتقادی شده است.

برای بازجست مقاله‌ها، بجز کتاب‌هایی که فصلی یا فصل‌هایی از آن درباره سعدی است، ۴۵۸۸ شماره از ۹۲ عنوان نشریه و اکاوی شده است.

این اثر نخستین پژوهشی است که در زبان فارسی با روشی ویژه به کتاب‌شناسی و مقاله‌شناسی توصیفی - انتقادی پرداخته و در آن بیش از ۷۰۰ مقاله و نزدیک به ۱۵۰ کتاب کاویده شده است:

در فصل نخست (مقدمه)، پس از بررسی روند سعدی‌پژوهی در سده چهارده، آثار موردنظر از دیدگاه موضوعی و زمانی به گونه‌ای آماری تحلیل شده است. در فصل دوم و سوم به ترتیب درباره پیشینه پژوهش و روش تحقیق توضیح داده شده است و در فصل چهارم که اصلی‌ترین و گسترده‌ترین فصل رساله

است، هر مقاله و هر کتاب در ۵ بخش «مضامین اصلی»، «منابع اصلی»، «رویکرد به آثار سعدی»، «نقد و نظر» و «تأثیرات و پاسخ‌ها» بررسی شده است. و بالاخره در فصل پایانی، نتیجه کلی این پژوهش به کوتاهی بازنموده شده است.

فصل نخست
«مقدمه»

سعدیا خوشتر از حدیث تو نیست
تحفه روزگار اهل شناخت
آفرین بر زبان شیرینت
کاین همه شور در جهان انداخت

درباره سخن‌سرایی بلندآوازه زبان پارسی، سعدی شیرازی و آفرینش‌های ارزشمند او، نوشته‌های گوناگونی پدید آمده است، اما در میدان سعدی‌پژوهی، هنوز جای بسیاری از پژوهش‌های بایسته و مطالعات بنیادی خالی است.

یکی از ضروری‌ترین این پژوهش‌ها، شناسایی و معرفی همه نوشته‌هایی است که در پیوند با سعدی به نگارش درآمده است - بویژه آنکه هنوز حتی فهرست ساده‌ای از کتاب‌ها و مقاله‌های مربوط به سعدی به چاپ نرسیده است.

رساله حاضر، همان گونه که از نام آن برمی‌آید به بررسی انتقادی مقاله‌ها و کتاب‌هایی پرداخته که در سده چهارده (از سال ۱۳۰۰ تا پایان ۱۳۷۵ خورشیدی) در پیوند با سعدی در ایران پدید آمده، یا از زبان‌های دیگر به فارسی برگردانده شده است.

در این پژوهش بیش از ۷۰۰ مقاله و نزدیک به ۱۵۰ کتاب بازبایی و بررسی شده است. برای بازجست مقاله‌ها ۴۵۸۸ شماره از ۹۲ عنوان نشریه کاویده شده و در مجموع ۵۳۷۷۳ صفحه (مقاله و کتاب) شناسایی و معرفی شده است.

با توجه به اینکه بیشتر کتاب‌شناسی‌ها و

مقاله‌شناسی‌هایی که با موضوع ادبیات فارسی تدوین شده، تنها به فهرست‌نویسی از مشخصات عنوان کتاب‌ها و مقاله‌ها بسنده می‌کنند و بسیاری از پرسش‌ها بی پاسخ رها می‌شود، برای کاهش این نقایص، در این رساله، پس از بازبایی و شناسایی مقاله‌ها و کتاب‌ها، همه این نوشته‌ها بر بنیاد طرحی منظم و یکدست و با روشی منطقی، به گونه‌ای گسترده معرفی و نقد و بررسی شده است.

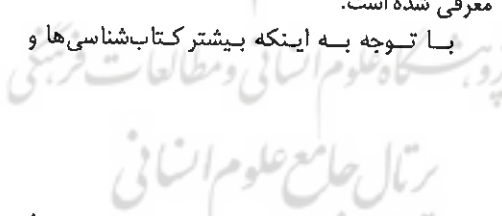
همچنین در این رساله افزون بر شناسایی نوشته‌ها، به بررسی و باز یافت تأثیرات و تأثرات آنها نیز پرداخته شده است، تا در روند سعدی‌پژوهی از انجام پژوهش‌های همگون و پدید آمدن نوشته‌های تکراری و همسان کاسته شود.

پیش از آنکه سعدی‌پژوهی را در آینه رساله حاضر بازنگری کنیم و از منظر آمارها و جدول‌ها به چگونگی این نوشته‌ها نگاه کنیم، جایگاه و شخصیت او را از دیدگاه برخی از اهل قلم بازمی‌نگریم:

جایگاه بلند سعدی در ادب پارسی آشکارتر از آن است که نیازی به یادآوری و تأکید داشته باشد. زیرا سخنان روشن او، بی هیچ گمانی، گسترده‌تر از گفته‌های هر سخنور دیگر در ذهن و زبان فارسی‌زبانان جاری است.

اگر آثار دیگر سعدی را وانهییم و تنها سه آفریده گرانبهای او (گلستان، بوستان و غزلیات) را نگاه کنیم، با سه شاهکار بی‌مانند ادبی روبرو هستیم؛ که با روانی و شیوایی تمام، بنیادی‌ترین شیوه‌های پندار، رفتار و کردار درست آدمی را به او می‌نمایانند و از همان آغاز پیدایش خود، به روشنی بر فرهنگ مردم پرتو افکنده‌اند.

بداهت این حضور بی‌وقفه، همان گونه که اشاره شد، ما را از هر یادآوری دیگری بی‌نیاز می‌کند. دانشوران، اندیشمندان و نویسندگان نامدار ایرانی

بررسی انتقادی رویکردهای سده چهارده به سعدی و آثار او

کاووس حسن‌لی

سعدی پژوهی در سده چهارده هجری

درباره بلندی جایگاه او بسیار سخن رانده‌اند، اما کوتاهی گفتار ما، حتی بازگویی گوشه‌ای از آن عظمت شگرف را نیز، بر نمی‌تابد.

تو بزرگی و در آینه کوچک نمایی

بهتر آن است که سخن را دراز نکنیم و به چهره سعدی، در آن سوی مرزهای ایران نگاهی بیفکنیم: بیرون از مرزهای زبان پارسی و در آن سوی فرهنگ ایرانی نیز، سعدی بیش از همه سخنوران دیگر ایرانی، اندیشمندان را به شگفتی همراه با ستایش، برانگیخته است؛ و این هنگامی است که هنوز از همه شگرفی و شگفتی سعدی، بیش از اندکی، شناخته نشده است. آنچه در پی می‌آید، از آن همه، نیست «الا یک از هزاران»:

- ارنست رنان، زبان‌شناس، مورخ، منتقد و نویسنده فرانسوی درباره او گفته است:

«سعدی واقعاً یکی از نویسندگان ماست. ذوق سلیم و تزلزل‌ناپذیر او، لطف و جاذبه‌ای که به روایاتش روح و جان می‌بخشد، لحن سخریه‌آمیز و پرعطوفتی که با آن معایب و مفاسد بشریت را ریشخند و طعن می‌کند. این همه اوصاف که در نویسندگان شرقی بندرت جمع می‌آید، او را در نظر ما عزیز می‌دارد. وقتی آثار سعدی را

می‌خوانیم، گویی با یک نویسنده اخلاقی و حکمت‌آموز رومی یا یک منتقد بذله‌گو و شوخ‌طبع قرن شانزدهم سر و کار داریم».^۲

- باریه دومنار، در مقدمه ترجمه فرانسوی بوستان می‌نویسد:

«در آثار او [سعدی] مواردی هست که لطف طبع هوراس، سهولت بیان اوید، قریحه بذله‌گوی رابله و سادگی لافونتن را می‌توان یافت».^۳

همچنین درباره نفوذ سعدی در اروپا می‌نویسد: «از تمام گویندگان شرقی، سعدی شاید تنها شاعری است که می‌تواند مورد درک و دریافت اروپاییان قرار گیرد... علت این اعتبار و افتخار این است که سعدی در گلستان جامع جمیع صفات و مواهبی است که جمال‌شناسی نوین خواستار آن است».^۴

- هانری ماسه نویسنده فرانسوی کتاب ارزشمند «تحقیق درباره سعدی» می‌نویسد:

«[ما غربیان] وقتی آثار شاعران بزرگ ایران را می‌خوانیم، با وجود همه نبوغ آنان، فکری ناآشنا در آنها می‌یابیم. در آثار سعدی، حتی با خواندن ترجمه آنها، این تباين از بین می‌رود؛ با خواندن کتاب‌های سعدی این پیوستگی دائم و معتدل عقل و تخیل، این فلسفه

عقل سلیم و این اخلاق کاملاً عملی که با سبکی بسیار هموار، بیان شده است، مشاهده می‌گردد».^۵

- سرویلیام جونز از اولین شرق‌شناسان انگلیسی، که برای نخستین بار دستور زبان فارسی را به انگلیسی نوشت، درباره سعدی می‌نویسد:

«تا یکی دو قرن قبل، آثار سعدی در اروپا تحریم و ممنوع می‌شد، چون که شعله آزادی و تعقل با روشنایی خیره‌کننده‌ای در آنها می‌درخشید».^۶

- ریچارد نیکلسون، که از بزرگ‌ترین استادان، محققان و مترجمان ادب و فرهنگ ایران و اسلام و از شیفتگان سعدی است، سروده‌ای در وصف سعدی با نام «سعدی ای هوراس پارس» پرداخته و در آن حقیقت‌جویی، بینش انسانی و شیرینی بیان سعدی را ستوده است.^۷

- امرسون که «پدر ادبیات آمریکا» لقب گرفته است، در سال ۱۸۴۲، شعر بلندی با نام «سعدی» و در وصف بلندی جایگاه او سروده و او را از دیگر شاعران برتر توصیف کرده است.^۸

همه‌شاهدان عالم به تو عاشقند سعدی

البته تنها سخن‌شناسان و سخن‌سرایان نبوده‌اند که در غرب، از انگاره‌ها و اندیشه‌های سعدی بهره برده‌اند، بلکه گاهی اندیشمندان سیاسی و رهبران جامعه نیز، شیفته عظمت او شده‌اند؛ و از آن جمله: «سعدی کارنو» است که در سال ۱۸۸۷ به ریاست جمهوری فرانسه انتخاب شد. خالی از لطف نخواهد بود اگر نوشته دکتر جواد حدیدی را درباره پیوند کارنو و خاندانش با سعدی، بازنگری کنیم:

«سعدی کارنو که در سال ۱۸۳۷ در فرانسه به دنیا

آمده بود، بعد از یک سلسله فعالیت‌های ارزشمند و درخشان به نمایندگی مجلس، سپس به وزارت کار و در سال ۱۸۸۷ با اکثریت قاطع آراء به ریاست جمهوری فرانسه انتخاب شد. در مدتی که این مسؤولیت را برعهده داشت، اقتصاد آشفته فرانسه را سر و سامان بخشید. هم‌اکنون خیابان‌های متعددی در شهرهای بزرگ فرانسه به نام او «سعدی کارنو» نامیده می‌شود. او خود درباره وجه تسمیه خود نوشته است که:

نبای وی «لازار کارنو» Lazare Carnot به سعدی عشق می‌ورزید و تحت تأثیر آنچه در گلستان در سیرت پادشاهان و اخلاق درویشان خوانده بود، افکاری آزادی خواهانه داشت و در انقلاب فرانسه و اوضاع سیاسی و اجتماعی این کشور نقش بسیار مهمی داشت. کارنو در جنگ‌های پس از انقلاب فرانسه هم مسؤولیت‌های خطیری گرفت و در همه آنها موفق شد. تا آنجا که او را «کارنوی کبیر» و «طراح پیروزی» نامیدند. ولی آنگاه که ناپلئون به قدرت رسید و مانند پیشروان خود راه استبداد و خودکامگی پیش گرفت با او نیز سر ناسازگاری گذاشت و کنج عزلت گزید...

لازار کارنو، به یاد شاعر شیراز، فرزند مهتر خود را که در گیرودار حوادث بعد از انقلاب به دنیا آمده بود، سعدی نامید. ولی وی مدت کوتاهی پیش نزیست و در کودکی درگذشت. کارنو فرزند دوم خود را نیز سعدی نامید. او هم در جوانی در اثر ابتلا به بیماری وبا درگذشت. «هیپولیت کارنو»، برادر کچتر او، که وی را بسیار دوست می‌داشت و از مرگ او سخت متأثر شده بود، به پیروی از پدر و به یاد

برادر، نخستین فرزند خود را سعدی نامید و این سعدی همان کسی است که در سال ۱۸۸۷ به ریاست جمهوری فرانسه برگزیده شد. او نیز فرزند بزرگ خود را سعدی نامید و این «سعدی کارنو»ی چهارم با درجه افسری به ارتش فرانسه پیوست.

چنین بود سرگذشت یکی از بزرگ‌ترین سیاستمداران فرانسوی. این سرگذشت به داستان شبیه تر است تا به واقعتی تاریخی؛ امری که نشان می‌دهد، اندیشه‌های سعدی تنها در پرورش افکار شاعران و نویسندگان کارگر نبوده، بلکه سیاستمداران و رهبران جامعه را نیز تحت تأثیر قرار می‌داده است.^۹

زمین به تیغ بلاغت گرفته‌ای سعدی

سپاس دار نه جز فیض آسمانی نیست
اگر آنچه که گوشه‌ای از آن نوشته شد، برای دوستداران سعدی، شادی آفرین و غرورافزا باشد، ناچار باید به واقعت تلخی، در آن روی سکه سعدی‌شناسی نیز نظر انداخت و با یک شگفتی آمیخته به شرمساری یادآوری کرد که، برای استاد مسلم سخن‌سرایی و در برابر این همه حقی که از سوی او برگردن جامعه فرهنگی ما سنگینی می‌کند، متأسفانه هنوز:

- حتی کلیات آثار او با مقابله نسخه بدل‌های معتبر، به گونه‌ای علمی تصحیح نشده است.
- کتاب‌شناسی و مقاله‌شناسی او تهیه نشده است.
- فرهنگ موضوعی آثار او سامان نیافته است.
- زیبایی‌شناسی آثار او کاویده نشده است و...
کم توجهی به سعدی، آنگاه آشکارتر می‌شود که

بدانیم در بزرگ‌ترین لغت‌نامه فارسی مرحوم دهخدا، درباره حافظ بزرگ بحق ۵۳ ستون مطلب نوشته شده است.

با کمال شگفتی و تأسف باید گفت: درباره سعدی تنها یک ستون! و این در حالی است که برای شاعری چون «اثیرالدین اخیسکتی» ۱۶ ستون مطلب نوشته شده است.^{۱۰}

***

با آنکه برخی گمان می‌کنند زندگی و شخصیت سعدی نسبت به سخنوران زبان پارسی، ابهام کمتری دارد، باید گفت این چنین نیست. شاید درباره هیچ یک از سخن‌سرایان ایرانی به اندازه سعدی اختلاف نظر وجود نداشته باشد: اختلاف در زمان تولد، نام، وجه تخلص، مذهب، اندیشه، تاریخ درگذشت و...

۱- تاریخ تولد

در مورد زمان تولد سعدی، در منابع گوناگون نزدیک به چهل سال اختلاف دیده می‌شود: برخی تولد او را تا سال ۵۷۰ قمری به عقب برده و برخی تا ۶۱۵ به پیش کشیده‌اند.^{۱۱}

۲- نام سعدی

نام سعدی را برخی شرف‌الدین، برخی مشرف‌الدین، برخی مشرف‌الدین، برخی ابو محمد عبدالله و... نوشته‌اند.^{۱۲}

۳- وجه تخلص

تخلص سعدی را برخی برگرفته از نام «سعدین زنگی»، برخی دیگر از نام «سعدین ابی‌بکرین سعدین زنگی» و برخی دیگر از قبیله «بنی سعد» و... دانسته‌اند.^{۱۳}

۴- مسافرت‌ها

برخی همه حکایت‌های بوستان و گلستان را واقعی پنداشته و سعدی را به هر شهر و دیاری که در گلستان و بوستان از آن نامی برده شده، سیر داده‌اند. برخی، همه حکایت‌ها را واقعی ندانسته و مسافرت سعدی را به بعضی از این مکان‌ها بعید و گاهی غیرممکن انگاشته‌اند.^{۱۴} برخی حتی اصل مسافرت‌های سعدی را رد کرده و همه آنها را ساختگی پنداشته‌اند.^{۱۵}

۵- مذهب

گروهی سعدی را «شیعه خالص» دانسته و با ذکر دلایلی بر نظر خود تأکید ورزیده و برخی با ذکر دلایلی دیگر بر سنی بودن او پای فشرده‌اند؛ از میان نوشته‌های مختلف، تنها به چند نمونه اشاره می‌شود:

آقای صدرالدین محلاتی نوشته است: «سعدی یکی از عرفای بزرگ شیعه بوده است. بهترین دلیل و قاطع‌ترین شاهد بر تشیع سعدی ابیاتی است که در آداب وضو می‌گوید... شیخ از مفاخر عالم تشیع و از زمره عرفای شیعه مذهب است».^{۱۶}

همچنین آقای کشاورز صدر با یادکرد چند دلیل او را «شیعه خالص» نامیده است.^{۱۷}

و آقای امیراسماعیل آذر نوشته است: «گرچه او را اهل تسنن می‌دانند، لیک آنچه در مقدمه بوستان آمده، نشانگر این است که او شیعه و مخلص آل عبا است».^{۱۸} اما آقای الطاف حسین حالی نوشته است: «مذهب

جدول توضیح زمانی مقاله‌ها

زمان	تعداد مقاله	درصد
۱۳۰۰-۱۳۰۴	۸	۱/۱۵
۱۳۰۵-۱۳۰۹	۳	۰/۴۳
۱۳۱۰-۱۳۱۴	۵	۰/۷۲
۱۳۱۵-۱۳۱۹	۳۳	۴/۷۵
۱۳۲۰-۱۳۲۴	۷	۱
۱۳۲۵-۱۳۲۹	۹	۱/۲۹
۱۳۳۰-۱۳۳۴	۱۳	۱/۸۷
۱۳۳۵-۱۳۳۹	۳۱	۴/۴۶
۱۳۴۰-۱۳۴۴	۴۳	۶/۱۹
۱۳۴۵-۱۳۴۹	۷۲	۱۰/۳۷
۱۳۵۰-۱۳۵۴	۱۳۰	۱۸/۷۳
۱۳۵۵-۱۳۵۹	۴۶	۶/۶۲
۱۳۶۰-۱۳۶۴	۱۳۵	۱۹/۴۵
۱۳۶۵-۱۳۶۹	۵۵	۷/۹۲
۱۳۷۰-۱۳۷۵	۱۰۴	۱۴/۹۸

وی چنانکه از کلامش هویداست تسنن بوده». ۱۹
و آقای دکتر احمد احمدی با یادکرد دلایلی نوشته است: «ظاهراً با قطع و یقین می توان گفت که سعدی مذهب اشعری دارد و این گفته از دو راه قابل اثبات است...» ۲۰

دکتر مهدی محقق نیز بر همین نظر پای فشرده است:

«شکی نیست که او هم مانند هزاران فقیه و محدث و راوی و مقری و ادیب و متکلم و فیلسوف و خطیب و واعظ و مذکر که در مدارس و معاهد علمی حوزه های تمدن اسلامی تربیت شده بودند، پیرو مکتب کلامی اشعری بوده است» ۲۱

۶- تصوف

گروهی او را از عرفای بزرگ دانسته، مقام پیری و ارشاد به او داده و عرفان را بارزترین صفت و برجسته ترین عنوان او انگاشته اند.

«عرفان بالاترین صفات و برجسته ترین عناوینی است که قبل از هر چیز باید سعدی را بدان معرفی کرد» ۲۲

«منظر اندیشه های سعدی فضایی وسیع تر از تصوف و افکار وی بالاتر از سطح قیود و آداب صوفیان است. چنانکه از آثار و افکارش پیداست این مراحل را پشت سر گذاشته و خود را به مقام مشاهده و ارشاد رسانیده است» ۲۳

«سعدی یکی از عرفای بزرگ شیعه بوده است. بهترین دلیل و قاطع ترین شاهد بر تشیع سعدی ابیاتی است که در آداب وضو می گوید...» ۲۴

و گروهی در مقابل، اندیشه های عرفانی او را بسیار کم رنگ نشان داده اند:

«نمی توان قاطعانه اظهار داشت که سعدی جزو عرفا بوده است. شبلی معتقد است که با اینکه سعدی را جزء عرفای بزرگ به حساب آورده اند، ولی حقیقتاً او صوفی نبوده و تلاشی هم برای پیشبرد و توسعه عرفان نکرده، بلکه گرایش خاصی به شیوه ملاحا داشته است...» ۲۵

«سعدی به تصوف تشکیلاتی متعلق نیست، سرسپرده هیچ پیری نشده و زندگی خانقاهی را نیز نپذیرفته است» ۲۶

«... یا مطالعه مجموع آرا و نظرات او در کلیات، سعدی را نمی توان صوفی مخلص دانست. تعالیم عرفای صوفی تا آنجا مورد پسند سعدی است که در تعدیل اخلاق اجتماع نافع واقع شود، لیکن به طور کلی تابع عقاید عرفانی نشده» ۲۷

«سعدی هرچند که نسبت به شیخ شهاب الدین سهروردی علاقه و تکریم بسیار نشان می داد، به سهروردیه انتسابی نداشت و خود هم مرجع ارشاد و تبلیغ نشد و نیز با آنکه بعضی از اشعار او از مضامین عالی عرفانی مشحون است، سخن وی سراسر اختصاص به صوفیه ندارد» ۲۸

«اساساً بی هیچ تردیدی می توان گفت که عقل دنیادار بیش از تصوف، خصیصه اصلی اوست، البته احساسات و علایق دینی فراوان است، ولی این احساسات و علایق علی الرسم از نوعی کاملاً واقعی

است و اغلب فاقد آن کیفیت رویایی خاص نویسندگان صوفی است» ۲۹

۷- جبر یا اختیار

برخی سعدی را پیرو مذهب اشعری و قائل به جبر مطلق پنداشته و بر نظر خود تأکید ورزیده اند:

«شکی نیست که او هم مانند هزاران فقیه و محدث و... که در مدارس و معاهد علمی حوزه های تمدن اسلامی تربیت شده بودند، پیرو مکتب کلامی اشعری بوده است و یکی از اصول مهم این مکتب عقیده به قضای محتوم و قدر ازلی و سعادت و شقاوت ذاتی است» ۳۰

و یا «گفته خود سعدی است در گلستان و بوستان و قصاید و غزلیات، که بر اساس آنها قضا و قدری حتمی بر جهان حاکم است و بشر هم یکسره محکوم این تقدیر تغییرناپذیر است و از روی جبر محتوم، در این گردونه هستی حرکت می کند و او را کمترین اختیاری نیست [!].» ۳۱

گروهی دیگر با استناد به آثار سعدی، و رد پندار کسانی که او را جبری انگاشته اند، سعدی را اندیشمندی متعادل معرفی کرده اند.

از آن جمله دکتر حیدر رقابی با نقد برخی از این نظرات و با یادکرد نمونه هایی از سخنان سعدی نوشته است:

«در همه این مثال ها، گرایش شاعر به سوی اختیار

و آزادی است. بنابراین چگونه می تواند سنگینی اندیشه سعدی بر مسئله جبر مطلق باشد؟» ۳۲
هانری ماسه نوشته است:

«حس می کنیم که سعدی بین «جبر» - که سنت و رسوم بر وی تحمیل می کند و «اختیار» که از الهام قلبی او سرچشمه می گیرد - در تکاپوست» ۳۳
و سیلستر دوساسی معتقد است که:

«سعدی آموزگار اخلاقی است که میان دو نظر مخالف قرار دارد: یکی اعتقاد به سرنوشت و تقدیر و قضا که بشر را به حالت موجودی کاملاً منفعل و پذیرنده درمی آورد و دیگر استقلال و اختیار که آدمی را به تمام و کمال به خود وامی گذارد و ظاهراً از حیطة قدرت الهی بیرون می کشد» ۳۴

۸- پیکره سعدی

برخی او را مردی «تناور و درشت اندام» دانسته و برای نظر خود به دلایلی متوسل شده اند ۳۵ و برخی دیگر گفته اند:

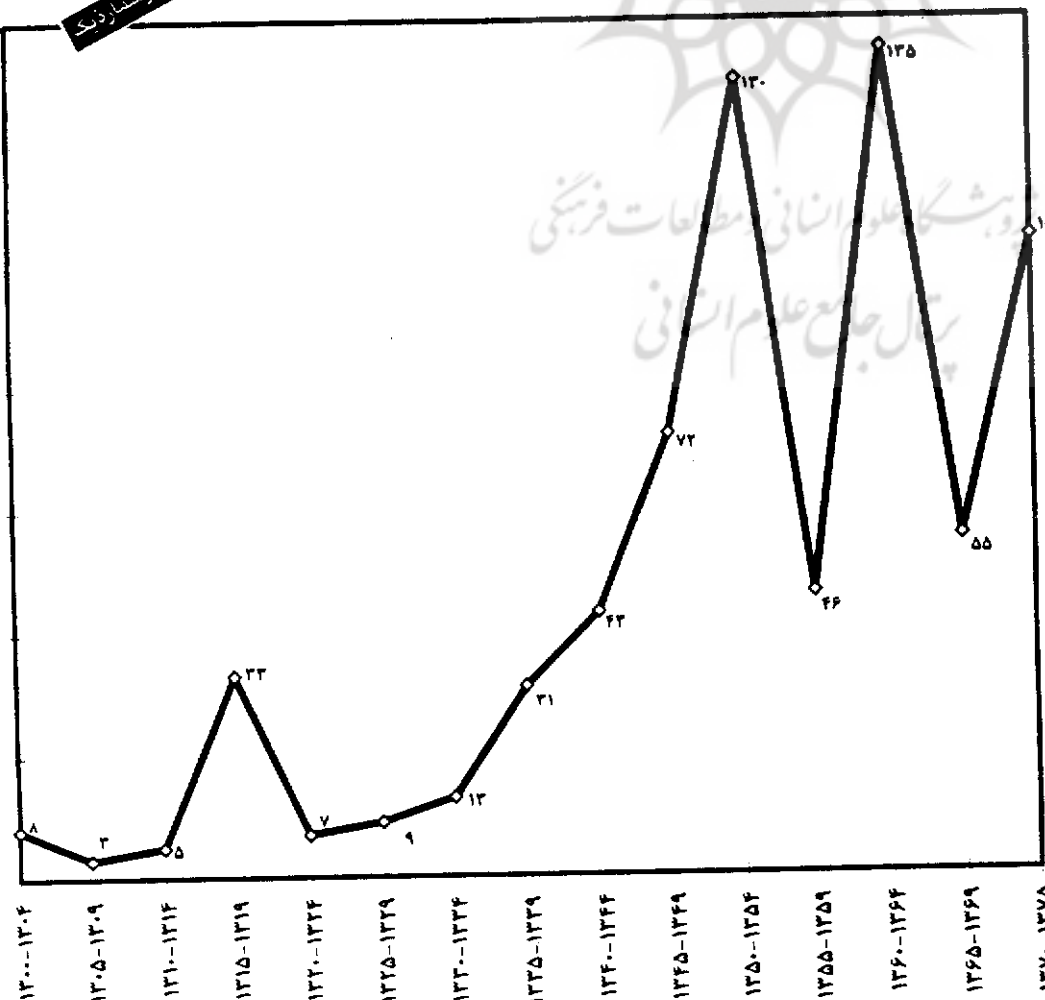
«اندام وی کوتاه و لاغر و سرش تاس بوده» ۳۶
همچنین نوشته اند:

«مرد کوتاه قد و باریک اندامی بود که از چشمانش برق شادی و مهربانی ساحل بود» ۳۷

۹- سال درگذشت

سال درگذشت سعدی به اختلاف از سال ۶۹۰ تا

نمودار توضیح زمانی مقاله ها

شماره شانزدهم

۶۹۵، در منابع مختلف نوشته شده است. ۳۸

۱۰- خانه منسوب به سعدی

و بالاخره درباره خانه منسوب به سعدی و درستی یا نادرستی آن نیز بین صاحب نظران اختلاف است. ۳۹

***

گذشته از اختلافات فراوانی که درباره زندگی و اندیشه سعدی وجود دارد، برخی از نویسندگان نیز، درباره سعدی و آثار او داوری‌هایی کرده‌اند که گاهی بکلی نادرست، گاهی غیرمستند و بی‌پایه و گاهی غریب و شگفت‌آور است.

این گونه داوری‌ها در دو کرانه گسترده‌اند: یک سوی آن گزاره‌هایی است که از سر شیفتگی‌های بیرون از منطق پرداخته شده است و سوی دیگر آن، نوشته‌هایی که از سر بی‌دانشی یا بی‌ذوقی پدید آمده‌اند، در این مجال اندک، از گروه نخست می‌گذریم و تنها به برخی از نوشته‌های گروه دوم اشاره می‌کنیم:

- آقای تقی رفعت درباره کارکرد افکار و آثار سعدی در جامعه امروزی نوشته‌اند:

«ما در خود و محیط خود یک سلسله نقایص جسمانی و معنوی احساس می‌نماییم که سعدی اولین حرف آنها را هم بر زبان نیاورده و بالاخره ما در عهدی زندگی می‌کنیم که اطفال ۱۳ ساله مدارس امروزی در علوم و فنون متنوع، به مراتب از سعدی دانا‌ترند...» ۴۰

چنانچه این عبارات را حتی با عبارتهایی که از اندیشمندان غیر ایرانی نقل شد، برابر بنهیم درجه اعتبار آن به روشنی نمایان می‌شود.

تنها دو مورد از آن موارد را باز می‌نگریم: سرویلیام جونز انگلیسی: «تا یکی دو قرن قبل، آثار سعدی در اروپا تحریم و ممنوع می‌شد، چونکه شعله

آزادی و تعقل با روشنایی خیره‌کننده‌ای در آن‌ها می‌درخشید». ۴۱

پروفسور یان رییکا: «یکی از آرمان‌های برجسته او اخوت تمام انسان‌هاست و عرفان او نیز از راه تشویق به زندگی فعالانه و متعادل به خدمت توده مردم درآمده است؛ او با شیوه ویژه خود به تسامح، بی‌عدالتی، استثمار و خشکه‌اندیشی و خشکه‌پارسایی تاخته است. ولی موفقیت و کامیابی بی‌نظیر و پایای سعدی بیشتر از همه در جهان شمولی او و نیز فلسفه مناسب اخلاقیش نهفته است...» ۴۲

آقای دکتر اسماعیل خوبی و آقای ضرابی در گفت و گویی که در کتاب «جدال با مدعی» به چاپ رسیده است، نه تنها سعدی را شاعر نمی‌دانند، بلکه او را فردی محافظه کار، سازشکار، مرتجع و... معرفی می‌کنند. ۴۳

راستی شگفت‌آور است که کسی چون «باربیه دومنار» فرانسوی با شناخت درست از سعدی در آن سوی مرزهای زبان فارسی می‌گوید:

«در آثار او [سعدی] مواردی هست که لطف طبع هوراس، سهولت بیان اوید، قریحه بذله‌گوی رابله و سادگی لافوتنن را می‌توان یافت». ۴۴

و همچنین معتقد است که: «سعدی در گلستان جامع جمیع صفات و مواهبی است که جمال‌شناسی نوین خواستار آن است». ۴۵

ولی آقای دکتر اسماعیل خوبی شاعر، سعدی را - با آن همه نبوغ شاعری و آفرینش هنری - نشناخته و مرتکب داوری‌های بی‌پایه‌ای شده است.

علاوه بر این نوع داوری‌های کلی ناشایست، دریافت‌های ناقص و گاهی نادرست از آثار سعدی نیز در بسیاری از نوشته‌ها به چشم می‌خورد؛ تنها به برخی

جدول توضیح موضوعی مقاله‌ها

شماره	عنوان مقاله	تعداد مقاله	درصد
۱	بررسی واژگانی، دستوری، سبکی و معنی بیت‌ها و عبارات‌ها	۱۲۲	۱۵/۲۵
۲	مقایسه سعدی با شاعران و اندیشمندان دیگر و تأثیر و تأثر او	۱۰۰	۱۲/۵
۳	معرفی و نقد نوشته‌هایی که در پیوند با سعدی پدید آمده‌اند.	۸۸	۱۱
۴	بررسی کلی زندگی و شخصیت و مقام سعدی	۷۴	۹/۲
۵	تأکید بر قوت سعدی در کلام و جایگاه او در شعر فارسی	۷۳	۹/۱۲
۶	تأثیر سعدی در ادبیات خارج از ایران و ترجمه آثار او	۶۰	۷/۵
۷	امور اجتماعی و تربیتی در آثار سعدی	۵۹	۷/۳۸
۸	بررسی جنبه‌های معنوی و عرفانی آثار سعدی	۴۶	۵/۷۵
۹	جهان‌بینی سعدی	۳۲	۴
۱۰	نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی سعدی	۲۸	۳/۵
۱۱	بررسی تاریخ اجتماعی زمان سعدی	۲۰	۲/۵
۱۲	زیبایی‌شناسی آثار سعدی	۱۷	۲/۱۲
۱۳	سخنان سعدی درباره خود	۱۳	۱/۶۲
۱۴	بررسی اشعار عربی و مثلثات سعدی	۱۲	۱/۵
۱۵	متفرقه	۵۶	۷
	جمع	۸۰۰	۱۰۰

جدول شماردو

از این موارد اشاره می‌شود:

- در کتاب «شناسایی سعدی» موارد متعددی از این گونه دریافت‌ها دیده می‌شود. از آن جمله یکی آنکه با استناد به بیت زیر:

«همای بر همه مرغان از آن شرف دارد

که استخوان خورد و جانور نیازارد»

نوشته است: «از این فرد شعر که از شیخ است، چنین

می‌نماید که وی گوشت خوار نبوده [!].» ۴۶

و نیز با نقل بیت:

«مرا در نظامیه ادرار بود

شب و روز تلقین و تکرار بود»

درباره معنی «ادرار» در پاورقی نوشته شده است:

«ادرار یعنی درجه اجتهاد یا استادی در علوم و فنون

[!].» ۴۷

شیخ جابری انصاری در کتاب «زندگانی شیخ

سعدی» درباره «کوسه بودن» سعدی نوشته است:

«معروف است وقتی با یکی از علما سرگرم مناظره

بوده، عالم در جواب او به برهان و دلیل درمانده و به

پرخاش گفته: من به قدر موی سر تو درس خوانده‌ام.

سعدی فوراً کلاه از سرگرفته و گفته: فضیلت آخوند معلوم

شد. و گذشته از دلایل نقلی، دلیل تضمینی هم بر کوسج

بودنش از باب جدال سعدی با مدعی می‌توان یافت که

گوید: زرخش گرفتیم، گریبانم درید و نمی‌گوید: ریشم را

گرفت [!].» ۴۸

- آقای دکتر محمود افشار درباره ترجیع‌بند مشهور

سعدی (ای سرو بلند قامت دوست / به به که شما پلنت

چه نیکوست) نوشته‌اند:

«تنها چیزی که از نظر انتقاد توجه مرا جلب کرد این

است که در ترجیع‌بند، شاعر بهتر است که یک موضوع

معین یا اقلماً مرتبی را پیروی کند... من نیز در ترجیع‌بند

خود چنین کرده‌ام، یعنی خوابی را در چند غزل نقل کرده

و آنها را به وسیله بند برگردان (ترجیع‌بند) به هم

پیوسته‌ام. سعدی این کار را نکرده است. بندهای

مختلف ترجیع‌بند او مشوش است. این پراکندگی به

اندازهای است که حتی برای خواننده، گاهی این اندیشه

پیش می‌آید که آیا شاعر این ترجیع‌بند را در وصف

زیبایی مرد سروده یا زن. برای نمونه به چند شعر

مخالف و مختلف آن اشاره می‌کنیم:

یا چهره ببوش یا بسوزان

بر روی چو آتش سپندی

که محققاً چهره پوشیدن کار زن بوده است [!]. ولی

این سه شعر دیگر پنداری در وصف مرد است:

آن برگ گل است یا بناگوش

یا سبزه به گرد چشمه نوش

من ماه ندیده‌ام کله‌دار

من سرو ندیده‌ام قباپوش

نازک بدنی که می‌نگنجد

در زیر قبا چو غنچه در پوست

همچنین تعریف از ساق پای زنان می‌کنند، نه

مردان که زیبایی ندارد، چنان که در این شعر فرماید:

بس دیده که شد در انتظارت

دریا و نمی‌رسد به ساق...

در شعری دیگر ظاهراً به زیبایی مرد نظر داشته و

مانند اینکه مرد معینی در دستگاه پادشاهان ترک و مغول فارس مورد توجهش بوده است، می‌گوید: شاید که به پادشاه بگویند
 ترک تو بریخت خون تاجیک
 و بالاخره در بند آخر آنجا که گوید:
 شد موسم سبزه و تماشا

برخیز و بیا به سوی صحرا
 ظاهراً نظر به رفیق مردانه داشته، چه با توجه به وضع آن زمان، بعید به نظر می‌آید به معشوقه‌ای خطاب شود: برخیز و بیا به سوی صحرا».^{۴۹}
 (برای آگاهی بیشتر از این مقاله و نقد آن، رک. همین مقاله در بخش مقاله‌ها از همین مجموعه).
 علی دشتی در مقاله «دروغ مصلحت‌آمیز...»، دربارهٔ جمله «دروغ مصلحت‌آمیز به از راست فتنه‌انگیز» (در حکایت اول از باب اول گلستان) نوشته است: «همین جمله «دروغ مصلحت‌آمیز» برای مسموم کردن اخلاق جامعهٔ ایرانی به قدر حکومت‌های استبدادی چنگیز و تیمور و سایر دربارهای فجایع‌آلود سلاطین خودخواه و بداخلاق ایران مؤثر بوده است...».^{۵۰}
 (برای آگاهی بیشتر از این مقاله و نقد آن، رک. همین مقاله و تأثیرات و پاسخ‌های آن در بخش مقاله‌ها، از همین مجموعه).

***

درباره سعدی، سخنان بدون دلیل و سند نیز بسیار گفته‌اند که برای رعایت اختصار تنها به دو سه نمونه اشاره می‌شود:

- «(سعدی) ۱۸ زبان آسیایی می‌دانسته».^{۵۱}
- «سعدی از صوفیان نقشبندی بود».^{۵۲}
- شرح دیدار سعدی و همام تبریزی در حمام تبریز و مناظرهٔ ساختگی و سخیف آنها.^{۵۳}

نگاهی به (سعدی پژوهی) درآینه رساله حاضر

با توجه به آنچه گفته شد و با نگاهی به آنچه دربارهٔ سعدی نوشته شده است، نتایج زیر به دست می‌آید:
 با آنکه پژوهش‌های انجام گرفته بسیار ناچیزتر از آن است که بایسته می‌نماید، اما همین مقدار اندک نیز دچار عیب و نقص‌های فراوان است، بویژه آنکه به علت نبود کتاب‌شناسی و بی‌اطلاعی و گاهی بی‌توجهی نویسندگان و پژوهش‌گران از پژوهش‌های انجام گرفته پیشین، بارها و بارها مقاله‌ها و نوشته‌هایی با موضوعات همانند و تکراری پدید آمده است؛ مقاله‌هایی که گاهی جز در شیوهٔ انشاپردازی هیچ تفاوتی با همدیگر ندارند.

برای نمونه سه موضوع «مقایسهٔ سعدی و حافظ»، «امور اجتماعی و تربیتی در آثار سعدی» و «تأثیرپذیری سعدی از قرآن و حدیث» به ترتیب موضوع نزدیک به ۲۶ و ۵۹ و ۱۷ مقاله از مقاله‌هاست. و این، غیر از موارد همانندی است که در کتاب‌ها آمده است.

جالب‌تر آنکه در بسیاری از این نوشته‌های همانند، نوشتهٔ پیشین کامل‌تر و جامع‌تر نیز بوده است. آیا چنانچه پژوهشگری هم بخواهد، در این گرفتاری‌های فراگیر، پیشینهٔ موضوع موردنظر خود را

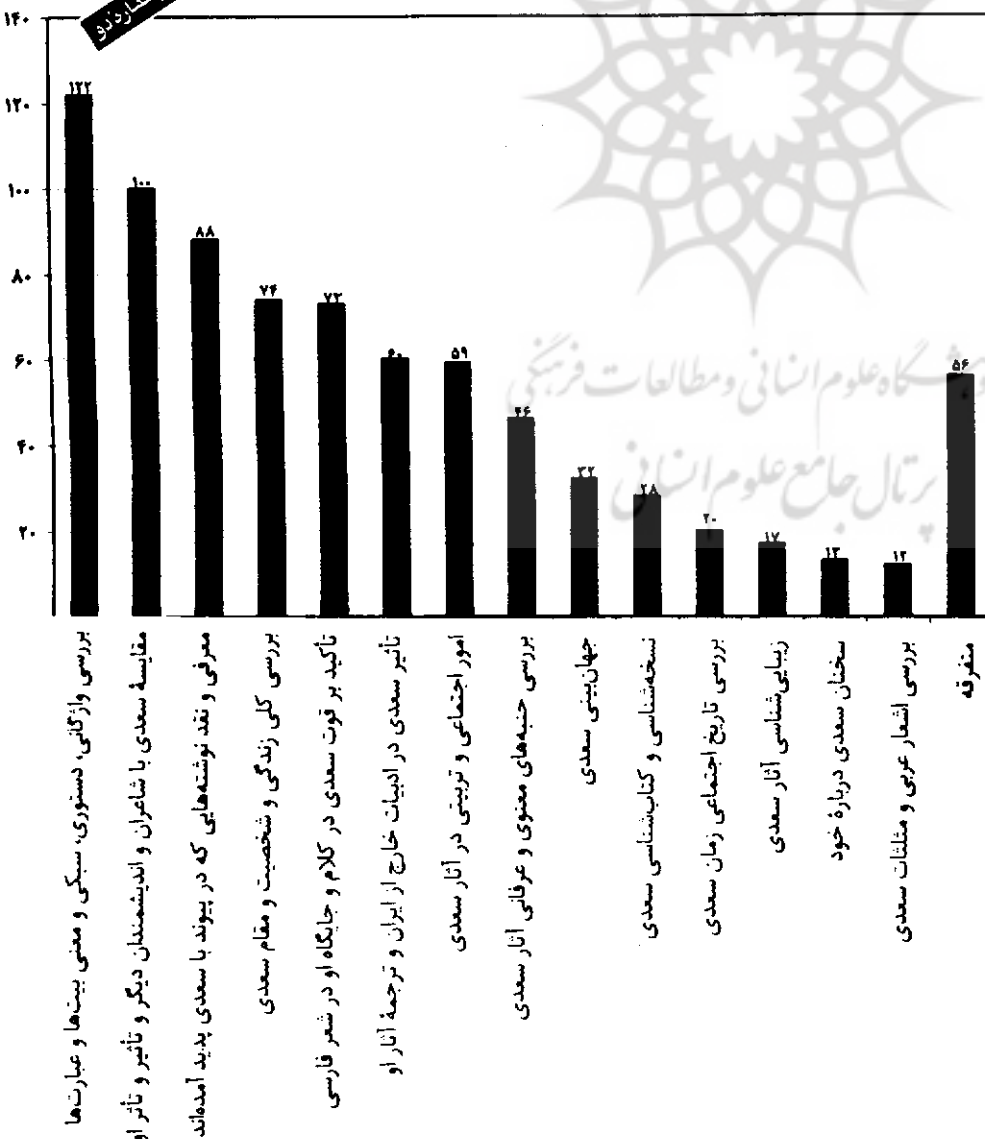
بازیابی کند، چقدر امکان دسترسی به همهٔ نوشته‌های پیشین را خواهد داشت؟
 چگونه می‌تواند از موضوع همهٔ مجله‌ها و نشریه‌های گذشته، باخبر شود؟
 از کجا بدانند، در کدام نشریه، و در چه شماره‌ای از آن، دربارهٔ موضوع مورد نظرش، مطلبی نوشته شده است؟

«زمان شتابان» به کدام پژوهشگر اجازه می‌دهد که برای بازجست موضوع موردنظرش، همهٔ مجله‌ها و نشریه‌ها را ورق بزند و بکاود و...

آیا تا زمانی که امکان آگاهی و دسترسی آسان به نوشته‌های پیشین، برای پژوهشگر فراهم نباشد، می‌توان او را به خاطر تکراری بودن و تازه نبودن نوشته‌اش، به آسانی، نکوهش کرد؟!

این بنده برای اینکه اندکی از این بارگران را از روی دوش پژوهشگران بردارد، خود را ناگزیر دید برای تهیهٔ کتاب حاضر به اندازهٔ توان خویش بکوشد؛ کوششی فراگیر و توان‌سوز؛ سرکشی به بایگانی‌های غبارآلود و ناقص مجله‌ها و نشریات کتابخانه‌های مختلف، برای بازجست همهٔ نوشته‌ها و مطالعهٔ هر نوشتهٔ سست یا

نمودار ستونی موضوع مقاله‌ها

خود را رساله دارد

استوار و چکیده‌نویسی، تنظیم و بررسی آنها و... و آنچه پیش رو دارید یک «پایان نامه» نیست، یک «آغازنامه» است زیرا بی‌گمان این هنوز آغاز راه است، راهی نو، بلند و بی‌پایان، و راستی کیست که بتواند در این چنین راهی نلغزد؟!
 ***

همان گونه که گفته شد بیشتر کتاب‌شناسی‌ها و مقاله‌شناسی‌هایی که در زمینهٔ ادبیات فارسی تدوین شده است، تنها به فهرست مشخصات عنوان کتاب‌ها و مقاله‌ها بسنده می‌کنند. این فهرست‌ها اگر چه کارکردی بسیار سودمند دارند و بسیاری از گره‌ها را برای خوانندگان خود می‌گشایند، اما گره‌هایی را نیز ناگشوده رها می‌کنند.^{۵۴}

نگارندهٔ این اثر، با یک روش تازه کوشیده است تا حد توان و امکان، گره‌های بیشتری را بگشاید و اطلاعات افزون‌تری در اختیار خواننده بگذارد و او را از بسیاری از جستجوهای بی‌نیاز کند (رک. فصل سوم: روش و منابع پژوهش).

اکنون پروندهٔ سعدی پژوهی را در سدهٔ چهارده در بنیاد فرایندهای این رساله، با شتاب برگ می‌زنیم:

در سال ۱۳۹۶ هنگامی که علی اصغر طالقانی مقاله «مکتب سعدی» را در روزنامه «زبان آزاد» منتشر کرد و به بهانه تجدید به سعدی تاخت و «کلیات او را تنزل بخش نامید» و تقی رفعت هم در روزنامه «تجدد» از سخنان او حمایت کرد، شیفتگان سعدی با پرخاش به او و هم‌فکرانش به پاسخ‌گویی پرداختند که ملک الشعرای بهار در رأس این گروه قرار داشت. ۵۵

شاید بتوان گفت همین درگیری و بعضی از نظرات بحث‌آفرین عبدالعظیم قریب در مقدمه گلستان استنساخی خود که در سال ۱۳۱۰ منتشر شد، برخی از اندیشمندان ما را به فکر اقدام جدی‌تری انداخت و آن برگزاری نخستین گردهم‌آیی رسمی بود، با عنوان «جشن هفت‌صدمین سال تصنیف گلستان و بوستان» که در سال ۱۳۱۶ برگزار شد. مقاله‌های این مجلس بزرگداشت (۱۷ مقاله) به همت حبیب یغمایی در شماره ۱۱ و ۱۲ مجله تعلیم و تربیت همان سال و بعد در کتاب «سعدی‌نامه» گرد آمد.

در تاریخ سعدی‌پژوهی ۴ نقطه عطف تا به امروز وجود دارد.

اول: همین سال ۱۳۱۶ است که بدان اشاره شد.

دوم: سال ۱۳۳۱ که آرامگاه سعدی با بنای تازه افتتاح می‌شود و توجهاتی را برمی‌انگیزد.

سوم: سال ۱۳۵۰ که به بهانه هفت‌صدمین سال درگذشت سعدی و هشت‌صدمین سال درگذشت حافظ، کنگره جهانی بزرگداشت سعدی و حافظ در شیراز برگزار می‌شود.

چهارم: سال ۱۳۶۳ که مجلس بزرگداشت سعدی به مناسبت هشت‌صدمین سالگرد تولد او در شیراز برگزار می‌شود و اینک در دو بخش مقاله‌ها و کتاب‌ها تاریخچه سعدی‌پژوهی را در ایران، به گونه‌ای آماری باز می‌نماییم.

۱- بخش مقاله‌ها

مقاله‌ها را از دیدگاه‌های مختلف می‌توان بررسی کرد. در این مجال اندک از دو زاویه به این مقاله‌ها می‌نگریم:

اول: از دیدگاه زمانی؛ دوم: از دیدگاه موضوعی.

اول: بررسی مقاله‌ها از دیدگاه زمانی

از نظر زمانی از مجموع ۶۹۴ مقاله که تاریخ چاپ آنها مشخص بوده است، نموداری کشیده‌ایم که نتیجه‌های شایان توجهی را نشان می‌دهد (رک. جدول شماره یک و نمودار شماره یک).

این نمودار توزیع زمانی مقاله‌ها را از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۷۵ پنج سال، پنج سال نشان می‌دهد.

در این نمودار سه فراز دیده می‌شود:

۱- فراز مربوط به ردیف چهارم نمودار (۱۳۱۹-۱۳۱۵).

۲- فراز مربوط به ردیف یازدهم نمودار (۱۳۵۴-۱۳۵۰).

۳- فراز مربوط به ردیف سیزدهم نمودار (۱۳۶۴-۱۳۶۰).

جالب است بدانیم که زمان سه کنگره بزرگداشت سعدی که بیشتر از این، بدان اشاره شد در همین سه

فراز نمودار واقع شده‌اند.

به عبارتی دیگر جلب توجه پژوهشگران به سعدی، در این سه مراسم سراسری، باعث افزایش چشمگیر مقاله‌ها در زمان‌های نزدیک به برگزاری مراسم شده است و تنها بخشی از این مقاله‌ها مربوط به کنگره‌های مذکور بوده است:

از مجموع ۱۳۵ مقاله مربوط به ردیف سیزدهم نمودار (سال‌های ۱۳۶۴-۱۳۶۰) و از مجموع ۱۳۰ مقاله مربوط به ردیف یازدهم نمودار (سال‌های ۱۳۵۴-۱۳۵۰) و از مجموع ۳۳ مقاله مربوط به ردیف چهارم نمودار (سال‌های ۱۳۱۹-۱۳۱۵) به ترتیب ۵۷، ۲۶ و ۱۳ مقاله در مجموعه مقالات آن کنگره‌ها چاپ شده و بقیه در نشریات دیگر درج گردیده است. و این خود تذکری است به دست‌اندرکاران امور فرهنگی کشور که با برگزاری چنین مجالسی و با ایجاد انگیزه‌هایی برای پژوهشگران در جهت تقویت امور پژوهشی و برای روشن کردن نقاط تاریک فرهنگی و ادبی بکوشند.

منحنی این نمودار با مسائل اجتماعی سیاسی کشور هم بی ارتباط نیست:

به عنوان مثال در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۰ که کشور ایران دست‌خوش نابسامانی‌ها، درگیری‌ها و تغییرات سیاسی است و مسائلی چون رقابت کشورهای بیگانه، مسائل حزب توده و جبهه ملی و دولت مصدق و... در کشور جریان دارد منحنی این نمودار تنزل یافته است. و یا در سال‌های بین ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۹ که مبارزات انقلاب اسلامی و پیروزی آن، همه موضوعات را تحت‌الشعاع خود قرار داده است، منحنی نمودار نیز به شدت فروافتاده است.

دوم: بررسی مقاله‌ها از دیدگاه موضوعی

برای تحلیل منطقی مطلب، توزیع ۸۰۰ مقاله را در نموداری (رک. نمودار شماره دو و جدول شماره دو) با ۱۵ عنوان موضوع نشان داده‌ایم (تنها اندکی از مقاله‌ها به ضرورت در دو موضوع محاسبه شده‌اند).

جالب توجه است بدانیم، کمترین مقاله‌ها متأسفانه در موضوع زیبایی‌شناسی آثار سعدی نگاشته شده است و شایسته است از این پس با توجه جدی‌تری به این موضوع اساسی و این ویژگی ارزشمند آثار سعدی پرداخته شود.

بی‌اطلاعی و گاهی بی‌توجهی نویسندگان از پژوهش‌های انجام گرفته پیشین، موجب پدید آمدن بسیاری از مقاله‌ها و نوشته‌های همانند و تکراری است. با بررسی و پرسش‌هایی که از برخی صاحبان این گونه مقاله‌ها کردم اغلب به بی‌اطلاعی از پژوهش‌های پیشین اعتراف می‌کردند. برای نمونه تنها به نام و تاریخ انتشار برخی از مقاله‌ها که موضوع و متن آنها بسیار همانند است، اشاره می‌شود: (بدون یادکرد نام نویسنده مقاله)

الف: «سنجش سعدی و حافظ»

۱- تحقیق در آثار سعدی و حافظ و مقایسه آنها (۱۳۳۳).

۲- مقایسه شعر سعدی و حافظ (۱۳۳۲).

۳- مقایسه‌ای بین شیخ اجل سعدی شیرازی و خواجه بزرگوار حافظ (۱۳۵۰).

جدول رویکردها

نام اثر	رویکرد مقاله‌ها	رویکرد کتاب‌ها	جمع رویکردها	درصد
۱ گلستان	۵۱۷۰	۴۶۵۶	۹۸۲۶	۳۸/۹
۲ بوستان	۲۵۹۴	۴۰۱۹	۶۶۱۳	۲۶/۸
۳ غزلیات	۳۵۳۲	۲۱۳۶	۵۶۶۸	۲۲/۴۴
۴ قصاید	۷۳۰	۷۲۰	۱۴۵۰	۵/۷۴
۵ قطعات	۲۵۲	۴۱۵	۶۶۷	۲/۶
۶ رسائل نثر	۸۷	۱۷۸	۲۶۵	۱/۰۴
۷ رباعیات	۳۵	۱۵۵	۱۹۰	۰/۷۵
۸ مثنویات	۲۰	۱۱۳	۱۳۳	۰/۱۵
۹ اشعار عربی	۴۸	۸۵	۱۳۳	۰/۱۵
۱۰ مفردات	۲۸	۶۱	۸۹	۰/۳۵
۱۱ هزلیات و خبیثات	۷	۷۶	۸۳	۰/۳۲
۱۲ مثلثات	۶۷	۶	۷۳	۰/۲۸
۱۳ ترجیعات	۳۶	۲۲	۵۸	۰/۲۲
۱۴ کریمیا	۴	۵	۹	۰/۰۳
۱۵ جمع	۱۲۶۱۰	۱۲۶۴۷	۲۵۲۵۷	۱۰۰

۴- مقایسه سبک‌شناسی غزل سعدی و حافظ (۱۳۷۰).

۵- حق سعدی بر گردن حافظ (۱۳۶۴).

۶- تأثر حافظ از سعدی - سه قسمت (۱۳۳۵).

۷- اقتضای حافظ از سعدی (۱۳۵۶).

۸- بررسی متوازی سعدی و حافظ - چند قسمت (۱۳۷۲).

۹- مشکل عشق از نظر سعدی و حافظ (۱۳۴۱).

۱۰- زبان سعدی، در مقایسه با حافظ (۱۳۳۶).

۱۱- جهان‌بینی تحلیلی سعدی و جهان‌بینی ترکیبی حافظ - دو قسمت (۱۳۵۰).

۱۲- سعدی و حافظ دو نابغه شیراز (۱۳۶۸).

۱۳- سعدی - حافظ (۱۳۵۰).

۱۴- سعدی و حافظ (۱۳۵۳).

۱۵- سعدی و حافظ (۱۳۴۸).

۱۶- سعدی و حافظ (۱۳۶۸).

۱۷- غزل حافظ - غزل سعدی (۱۳۵۶).

۱۸- پرورش گوهری از سعدی در صدف حافظ (۱۳۷۱).

۱۹- مقابله دو غزل از سعدی با غزل‌های حافظ... (۱۳۵۶).

۲۰- بررسی و مقایسه غزل‌های سعدی و حافظ (۱۳۵۰).

ب: امور اجتماعی در آثار سعدی:

از موضوعات دیگری که توجه بسیاری از سعدی‌پژوهان را جلب کرده، موضوع مسائل اجتماعی در آثار سعدی است. عنوان برخی از این مقاله‌ها نشان‌گر همانندی و تکراری بودن بسیاری از آنهاست:

۱- اندیشه‌های اجتماعی سعدی (۱۳۵۶).

۲- مقدمه‌ای بر اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی سعدی (۱۳۶۷).

۳- نگاهی به اندیشه‌های اجتماعی و سجایای اخلاقی سعدی (۱۳۷۵).

۴- نگاهی جامعه‌شناختی به سعدی - دو قسمت (۱۳۷۴).

۵- سعدی و امور اجتماعی (۱۳۶۴).

۶- جمعیت در آثار شیخ سعدی - دو قسمت (۱۳۷۲).

۷- مبانی و زمینه‌های مردم‌شناسی در گلستان (۱۳۷۳).

۸- زبان سعدی و پیوند آن با زندگی (۱۳۶۴).

۹- سعدی و فرهنگ مردم (۱۳۶۴).

۱۰- سعدی و فلسفه زندگی (۱۳۶۴).

۱۱- شیخ سعدی و تصور او از یک جامعه آرمانی (۱۳۶۴).

۱۲- سعدی مرد بشردوست (۱۳۴۹).

۱۳- کشورداری و سیاست در نگارش سعدی (۱۳۶۴).

۱۴- آیین مدیریت در نظر سعدی (۱۳۶۴).

۱۵- جنبه اجتماعی و اخلاقی در آثار سعدی (۱۳۶۱).

البته در بسیاری از مقاله‌های دیگر به گونه پراکنده درباره مسائل اجتماعی در آثار سعدی توضیحاتی داده

شده است و اینها تنها برخی از نوشته‌هایی بود که مستقیماً در موضوع مسائل اجتماعی پرداخته شده بود.

ج: تأثیرپذیری سعدی از قرآن و حدیث:

۱- تأثیر قرآن و حدیث در آثار سعدی (۱۳۵۴).

۲- تأثیر قرآن در آثار سعدی (۱۳۶۴).

۳- تأثیر متون فرهنگ اسلامی بویژه قرآن در آثار شیخ سعدی (۱۳۶۴).

۴- قرآن و حدیث در آثار سعدی (۱۳۶۴).

۵- نظری به احادیث و اخبار در آثار سعدی (۱۳۶۸).

۶- نمونه‌هایی از مضامین قرآن کریم در اشعار سعدی (۱۳۷۴).

۷- پرتویی از دقایق بلاغی قرآن کریم در آثار سعدی (۱۳۷۳).

جالب توجه است که پیش از انتشار همه این مقاله‌ها در سال ۱۳۳۶ حسین علی محفوظ در کتاب «متنی و سعدی» به گونه‌ای گسترده تأثیرپذیری سعدی را از ۱۰۴ آیه و ۱۰۰ حدیث بازنموده است. (متنی و سعدی، دکتر حسین علی محفوظ، تهران، ۱۳۳۶ شمسی، صص ۱۳۱-۸۰).

نگاهی به جدول رویکردها

همان گونه که پیشتر از این گفته شد هنگام مطالعه مقاله‌ها و کتاب‌ها، هر چه از آثار سعدی مستقیماً در آن مقاله یا کتاب نقل شده بود، به شمارش درآمد و در بخش «رویکرد به آثار سعدی» نوشته شد، تا خوانندگان گرامی بتوانند میزان رویکرد به آثار سعدی را در موضوعات گوناگون به سادگی ببینند. (یادآوری: کتاب‌هایی که متن آثار سعدی یا گزیده آن بودند در بخش «رویکرد به آثار سعدی» به شمارش نیامده‌اند. به عبارت دیگر، در این بخش تنها مواردی از سخنان و سروده‌های سعدی به شمار آمده است که نویسندگان

مقاله‌ها یا کتاب‌ها در نوشته خود به عنوان نمونه از آنها بهره برده‌اند. در نتیجه کتاب‌هایی که متن یا گزیده گلستان، بوستان، غزلیات، کلیات و... بوده‌اند از این شمار بیرون رفته‌اند).

اکنون مجموع این رویکردها (۲۵۲۵۷ مورد) را در جدولی نمایش داده‌ایم (جدول شماره ۳). مقایسه نخستین ردیف‌های این جدول با ردیف‌های نخستین جدول شماره ۴ - جدول موضوعی کتاب‌ها (بر بنیاد آثار سعدی) - نتیجه بسیار جالبی را نشان می‌دهد:

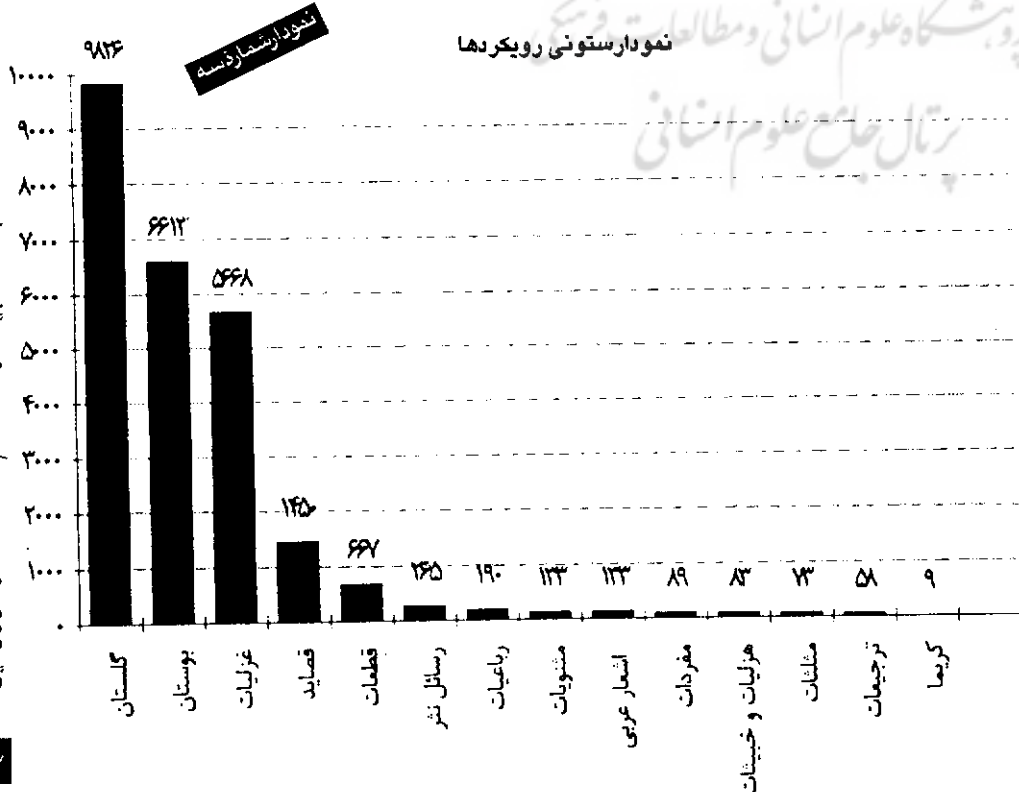
در جدول رویکردها به ترتیب: گلستان، بوستان و غزلیات در ردیف نخست جدول نشسته‌اند و ۸۸/۱۴٪ رویکردها تنها مربوط به این سه ردیف است. در جدول موضوعی کتاب‌ها نیز به همین ترتیب: گلستان، بوستان و غزلیات در سه ردیف نخست جای گرفته‌اند و ۸۱٪ کتاب‌ها تنها مربوط به این سه ردیف است. (البته در محاسبه ۸۱٪، ردیف ششم جدول منظور نشده است). در جدول رویکردها قصاید (ردیف چهارم) با اختلاف زیادی پس از غزلیات قرار دارد و در جدول موضوعی کتاب‌ها نیز تقریباً با اختلافی در همین حدود «قصاید و بقیه آثار سعدی» در ردیف پنجم جای گرفته است.

۲- بخش کتاب‌ها

پیش از آغاز سده چهارده، سه کار درخور توجه درباره سعدی و آثار او منتشر شده که هر سه آنها به دست غیرایرانیان سامان یافته است. چنانچه از شروحنی که بر آثار سعدی نوشته شده (مانند شرح سودی بر بوستان و گلستان، یا شروح هندی و...) بگذریم، موارد زیر نام‌بردی هستند:

۱- «بوستان» به تصحیح، شرح و ترجمه آلمانی «گراف» که در سال ۱۸۵۸ (۱۲۳۶ ش) در وین منتشر شده است. حدود هفتاد سال پس از گراف، یک پژوهشگر ایرلندی به نام «وایت کینگ» همین روش را

نمودار ستونی رویکردها

نگاهی دیگر به وضعیت کتابهای منتشر شده در سده چهارده

۱- دهه نخست (۱۳۰۹-۱۳۰۰)

در دهه نخست سده چهارده، دو کتاب درخور یادآوری، به چاپ رسیده است: یکی کتاب «بدایع» سعدی است که به همت «لوکاس کینگ» بز بنیاد نسخه‌های مختلف خطی تصحیح شده و نسخه بدل‌ها در پاورقی هر غزل آمده است (این کتاب به کوشش تقی ارانی در سال ۱۳۰۴ منتشر شده است) و دیگری کتاب «گلستان سعدی» که میرزا ملکم‌خان ناظم‌الدوله آن را در سال ۱۳۰۲ منتشر کرده است. نکته جالب توجه این نسخه این است که ملکم‌خان این گلستان را با خط پیشنهادی خود که برای اصلاح خط فارسی مطرح نموده، چاپ کرده است و همه حروف در این خط به صورت مقطع و گسسته نوشته شده است.

دهه دوم (۱۳۱۹-۱۳۱۰)

از کتاب‌های این دهه، کتاب‌های زیر دارای ارزش و تأثیرگذاری بیشتر بوده‌اند.

۱- «گلستان» به تصحیح و حواشی و مقدمه گسترده عبدالعظیم قریب گرکانی که در واقع نخستین کار جدی بر روی گلستان است و او از نخستین کسانی است که در ایران به پژوهش درباره اعتبار نسخه‌های کلیات پرداخته است. مقدمه گلستان استنساخی او در بسیاری از نوشته‌های پس از خود تأثیر گذاشته و تحسین گروهی و خشم گروهی دیگر را برانگیخته است.

۲- «سعدی‌نامه» (مجموعه مقالات جشن هفت‌صدمین سال تألیف بوستان و گلستان). این کتاب به کوشش حبیب یغمایی در سال ۱۳۱۶ منتشر شده؛ در این مجموعه، مقاله‌هایی ارزشمند چون مقاله‌های علامه قزوینی، بدیع‌الزمان فروزانفر، جلال‌الدین همایی و... به چشم می‌خورد.

۳- «حیات سعدی» از الطاف حسین حالی. این کتاب به دست سید نصرالله سروش ترجمه و در سال ۱۳۱۶ به چاپ رسیده است.

۴- «سخن سعدی» از قاسم توپسرکانی؛ در این کتاب به جای انشای پردازی‌های معمول زمان، به معرفی مختصر کلیه آثار سعدی و تحلیل و بررسی آنها پرداخته شده است (سال ۱۳۱۸).

۵- «تعلیم و تربیت در نظر سعدی»، از محمد جناب‌زاده؛ در این کتاب با بهره‌گیری فراوان از آثار سعدی، آرای او با نگره‌های تازه تربیتی و روان‌شناسی سنجیده شده است (سال ۱۳۱۷).

۶- گلستان و بوستان به تصحیح محمدعلی فروغی که کاربردی‌ترین کتاب‌ها در پژوهش‌های سعدی‌شناسی بوده است (سال ۱۳۱۶).

گفتنی و جالب توجه است که تنها در سال ۱۳۱۶، (بجز تصحیح آثار سعدی) هفت کتاب درباره سعدی منتشر شده و این از اتفاقات خوب آن سال است که تا دهه اخیر دیگر تکرار نشده است. علاوه بر ۴ کتابی که در بالا یاد شد، سه کتاب زیر از آن جمله است.

«زندگانی سعدی» از بدیع پاک‌دین، «سرگذشت شیخ بزرگوار سعدی»، از شیخ جابری، «گلستان سعدی» از

گویای واقعیت دیگری است که شادی و سرور ما را می‌کاهد.

راست آن است که از نظر کیفی، در دو دهه اخیر این منحنی روندی وارونه پیدا می‌کند، (رک. جدول شماره شش و نمودار شماره شش) زیرا بیشترین کتاب‌های این دوره در دو گروه زیر جای می‌گیرند:

الف: چاپ‌هایی از آثار سعدی که با خوشنویسی و تزئینات و تابلوهای نقاشی، به زیور طبع (!) آراسته شده است و با آنکه کوشش هنرمندان و پدیدآورندگان آنها پسندیده و ارجمند است، اما از جنبه خاص پژوهشی و علمی گرهی نمی‌گشاید.

ب: چاپ‌های پرغلط و شتاب‌زده آثار سعدی که بی‌هیچ دقت و مسؤولیتی صورت پذیرفته است و گزیده‌های بدون شرح یا گزیده‌هایی با شرح ناقص و آثاری که گاهی با ویراستاری جدید، یا احياناً افزودن مقدمه‌ای یا فهرستی و مواردی از این دست، راهی بازار کتاب شده‌اند. هرچند این گونه از آثار نیز خالی از فایده نیستند و رویکرد به گزیده‌ها همراه با توضیح، در پی نیازی است که بویژه با افزایش دانشجویان در دوره اخیر پدید آمده است، اما سخن در این است که هنوز آن طرح بنیادینی که باید برای شناختی تازه از سعدی درآفکنده شود، رخ ننموده است و جای آثار ژرف‌کاوی در موضوعات زیر خالی است:

- ۱- تصحیح منتقدانه و عالمانه کلیات سعدی بر پایه ذوق سلیم و بر اساس ذهن و زبان سعدی.
- ۲- تدوین کتاب‌شناسی کامل سعدی.
- ۳- بررسی ساختار حکایت‌های گلستان و بوستان از دیدگاه فن حکایت‌پردازی و داستان‌نویسی با نگاهی تازه.
- ۴- زیبایی‌شناسی گسترده آثار سعدی.
- ۵- بررسی اندیشه‌ها و انگاره‌های سعدی با یک نگاه ژرف و به دور از شیفتگی‌های غیرعلمی.
- ۶- بازجست پیشینه حکایت‌های سعدی و بررسی تأثیرپذیری او از آثار ادبی پیش از خود.
- ۷- بررسی تأثیر زبان سعدی در پالایش و تکامل زبان فارسی.
- ۸- تهیه فرهنگ موضوعی آثار سعدی و...

برای تصحیح غزلیات سعدی به کار برده است.

۲- «تحقیق درباره سعدی» نوشته هانری ماسه فرانسوی که در سال ۱۹۱۹ (۱۲۹۷ ش) در پاریس منتشر شده است.

وقتی هانری ماسه کتاب خود را منتشر کرد، هنوز هیچ تحقیق مفصلی درباره سعدی انجام نگرفته بود. پس نخستین امتیاز این کتاب به گفته شادروان دکتر یوسفی فضل تقدم آن در بهتر شناساندن سعدی و آثارش به مغرب زمین است. مؤلف این کتاب درباره محیط زندگی، مسافرت‌ها، اندیشه و ارزش سخن سعدی به گستردگی سخن گفته است. بخش «کتاب‌شناسی سعدی» از سودمندترین بخش‌های این کتاب است؛ در این بخش نزدیک به ۴۵۰ اثر معرفی شده و این نخستین پژوهش کتاب‌شناسی سعدی است که انجام گرفته است.

مقایسه سعدی با بسیاری از شاعران و اندیشمندان اروپایی، از دیگر ویژگی‌های این کتاب است. البته برخی از داورهای او نشانه ناآشنایی یک نویسنده غربی با روح یک شاعر شرقی است. (برای آگاهی بیشتر، رک. کتاب یاد شده، در همین مجموعه).

۳- «حیات سعدی»، نوشته الطاف حسین حالی هندی، که در ربع آخر سده سیزدهم به زبان اردو نگاشته و در هند منتشر شده است. در این کتاب احوال سعدی و آثار او نقد و بررسی شده است.

با نگاهی گذرا به نمودار توزیع زمانی کتاب‌های چاپ شده در سده چهارده (رک. نمودار شماره پنج و جدول شماره پنج) افت و خیزهایی مقطعی دیده می‌شود و چنان که در بخش مقاله‌ها گفته شد خود، فرایند عوامل گوناگونی از دوره‌های مختلف حیات سیاسی، اجتماعی و گاه اقتصادی این مملکت است و تحلیل و بررسی آن از حوصله این گفتار بیرون است. (شایسته است جامعه‌شناسان و مورخان ما به عنوان موضوعی ویژه، بدان بپردازند).

صرف‌نظر از فراز و نشیب‌های مقطعی، منحنی نمودار، سیر صعودی و بویژه در دو دهه اخیر صعود پرشتابی را نشان می‌دهد و این روند موجب امیدواری و خرسندی سعدی‌دوستان است؛ اما آن روی دیگر سکه،

جدول موضوعی کتاب‌ها (بربنیاد آثار سعدی)

موضوع	تعداد کتاب	درصد کلی	درصد بدون محاسبه ردیف ششم
گلستان	۴۲	۲۷/۶۳	۳۷/۵
بوستان	۲۹	۱۹/۰۷	۲۵/۸۹
غزلیات	۱۸	۱۱/۸۴	۱۶/۷
کلیات	۱۵	۹/۸۶	-
قصاید و بقیه آثار	۸	۵/۲۶	۷/۱۴
درباره سعدی	۴۰	۲۶/۳۱	-
جمع	۱۵۲	۱۰۰	-

روی نسخه ۷۲۰، از حبیب یغمایی.

دهه سوم (۱۳۲۹-۱۳۲۰)

از میان کتاب‌های دهه سوم کتاب‌های زیر ارزش بیشتری دارند:

۱- «مواظ و بقیه آثار سعدی» (بجز بوستان و گلستان) به تصحیح محمدعلی فروغی (سال ۱۳۲۰).

۲- «کلیات سعدی» - مجموع آثار به تصحیح محمدعلی فروغی (سال ۱۳۲۰).

۳- «بوستان» به تصحیح عبدالعظیم قریب‌گرگانی با مقدمه‌ای نسبتاً گسترده (سال ۱۳۲۸).

۴- «سعدی چه می‌گوید»، از احسان معتقد (۱۳۲۶).

دهه چهارم (۱۳۳۹-۱۳۳۰)

در میان کتاب‌های منتشر شده در این دهه، کتاب ارزشمند و تأثیرگذار، شایسته یادآوری است.

۱- «متنبی و سعدی» نوشته حسین علی محفوظ (سال ۱۳۳۶).

این کتاب کامل‌ترین پژوهشی است که تا زمان انتشار آن با موضوع ادبیات تطبیقی، درباره سعدی پدید آمده است. با آنکه نام کتاب «متنبی و سعدی» است، در آن سرچشمه‌های الهام سعدی در ادبیات عربی کاویده شده و ۱۰۴ آیه، ۱۰۰ حدیث، ۸۷ مثل عربی، ۱۴ حکایت و قصه عربی، ۱۲۵ سروده عربی و ۱۰۴ سروده از سروده‌های متنبی که با ۹۵۸ مورد از سروده‌های سعدی اشتراک مضمون داشته، یافته و بازنموده شده است.

برخی از نظرات محفوظ را بعضی از صاحب‌نظران در مقاله‌هایی نقد کرده‌اند. (رک. کتاب یاد شده در بخش کتاب‌ها، در همین مجموعه).

۲- «گلستان سعدی، تصحیح متن علمی و انتقادی...»، رستم موسی اوغلی علی‌یف (۱۹۵۹م -۱۳۳۶ش) در این کتاب برای نخستین بار نسخه‌های مختلف خطی، چاپی و شرح‌های گلستان، به گونه‌ای گسترده مقابله شده و نسخه بدل‌ها با ذکر مأخذ در پاورقی نشان داده شده است.

۳- «قلمرو سعدی»، از علی دشتی (سال ۱۳۳۸).

این کتاب از جنجالی‌ترین کتاب‌هایی است که درباره سعدی نوشته شده. در این کتاب نویسنده بدون پرداختن به تاریخ و محیط اجتماعی و عصر سعدی، شخصیت، زبان، هنر و سبک سخن و اندیشه او را از لابه‌لای آثارش بازشناخته و معرفی کرده است. برخی از داوری‌ها و تناقض‌گویی‌های نویسنده در دو بخش یازده و پانزده کتاب، بسیاری از شیفتگان سعدی را برآشفته و به پاسخ‌گویی کشانده است (برای آگاهی بیشتر، رک. کتاب یاد شده، در بخش کتاب‌ها).

۴- «مکتب سعدی»، از کشاورز صدر (سال ۱۳۳۸).

این کتاب از دو بخش تشکیل شده: یک بخش آن مجموعه‌ای از مقالات نویسندگان مختلف درباره سعدی است و بخش دوم آن گزیده‌ای است از آثار سعدی با یک فهرست موضوعی و ارزش کار بیشتر در همین فهرست موضوعی است.

۵- «مقایسه سعدی و حافظ از نظر غزل‌سرایی و سبک»، ح. صدر، حاج سیدجوادی (۱۳۳۲).

این کتاب تنها کتاب مستقلی است که با موضوع سنجش غزل‌های سعدی و حافظ فراهم آمده است.

دهه پنجم (۱۳۴۹-۱۳۴۰)

از کتاب‌های منتشر شده در این دهه آثار زیر سزاوار یادآوری است.

۱- «متن کامل دیوان شیخ اجل سعدی شیرازی، به ضمیمه صد و بیست فهرست»، از مظاهر مصفا (سال ۱۳۴۰).

ارزش اصلی این اثر در فهرست‌های منظم شده است که چنانچه با دقت بیشتری انجام می‌گرفت به کمال مطلوب نزدیک‌تر بود.

۲- چاپ عکس «گلستان سعدی» به خط یاقوت مستعصمی، به کوشش بدری آتابای (سال ۱۳۴۶).

در مقدمه کتاب آمده: «این نسخه در تاریخ ۶۶۸ قمری یعنی تقریباً ۱۲ سال پس از تألیف گلستان و ۲۳ سال پیش از مرگ سعدی کتابت شده...».

۳- «گلستان یا معنی واژه‌ها و شرح جمله‌ها و بیت‌ها»، از دکتر خلیل خطیب‌رهبر (سال ۱۳۴۶).

۴- «مکتب عرفان سعدی»، نوشته صدرالدین محلاتی (سال ۱۳۴۶).

۵- «گلستان سعدی با مقابله ۷ نسخه خطی و ۱۰ نسخه چاپی» بدون ذکر نسخه بدل‌ها - از نورالله ایران‌پرست (سال ۱۳۴۸).

۶- ترجمه «شرح سودی بر گلستان» که به دست خوش‌نیت، چاوشی و کاظمی انجام گرفته است (سال ۱۳۴۹).

۷- «شرح گلستان»، از دکتر محمد خزائلی - چاپ دوم این کتاب در سال ۱۳۴۸ انجام گرفته و تصور می‌کنم چاپ نخست آن هم در همین دهه انجام گرفته باشد.

۸- «گلستان سعدی»، از دکتر محمدجواد مشکور (سال ۱۳۴۲).

۹- «سعدی‌نامه یا بوستان»، تهیه متن انتقادی، تحقیق و توضیح: رستم علی‌یف (سال ۱۳۴۷).

این اثر نخستین چاپ بوستان سعدی است که ضمن مقابله نسخه‌های مختلف خطی و چاپی، اختلاف نسخه‌ها در پاورقی یا یادکرد مأخذ آورده شده است. چنانچه آقای علی‌یف در متن کتاب به ادعای خود در رعایت امانت و وفاداری می‌ماندند از ارزش آن بویژه، از نظر قدمت آن در تصحیح علمی بوستان، کاسته نمی‌شد.

دهه ششم (۱۳۵۹-۱۳۵۰)

در این دهه کتاب‌های زیر شایسته یادآوری است.

۱- «مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی» این کتاب که شامل مجموعه مقاله‌های کنگره جهانی سعدی در سال ۱۳۵۰ است، به همت آقای دکتر منصور رستگار فراهم آمده و در نوشته‌های پس از خود بسیار تأثیرگذار بوده است.

۲- «شرح بوستان»، دکتر محمد خزائلی (احتمالاً سال ۱۳۵۲).

۳- «بوستان سعدی»، تصحیح با معنی لغات از نورالله ایران‌پرست (سال ۱۳۵۲).

۴- ترجمه «شرح سودی بر بوستان» از دکتر بهروز (سال ۱۳۵۲).

۵- «حکمت سعدی»، از کیخسرو هخامنشی (سال

۱۳۵۳؛ می‌توان گفت پاسخ‌نامه‌ای است به کتاب «قلمرو سعدی» از علی دشتی.

۶- «شرح و تصحیح مثلثات شیخ اجل سعدی»، از محمدجعفر واجد شیرازی، (تاریخ چاپ در کتاب مشخص نیست. احتمالاً در همین دهه به چاپ رسیده است).

این کتاب تنها کتاب مستقلی است که به تصحیح و شرح مثلثات سعدی پرداخته است.

۷- بوستان سعدی، توضیح محمدعلی ناصح، به کوشش دکتر خلیل خطیب‌رهبر (سال ۱۳۵۴).

۸- غزلیات سعدی به تصحیح نورالله ایران‌پرست. بدون ذکر نسخه بدل‌ها (سال ۱۳۵۵).

۹- کتاب ارزشمند و ماندگار «بوستان سعدی»، تصحیح و توضیح دکتر غلامحسین یوسفی (سال ۱۳۵۹).

دهه هفتم (۱۳۶۹-۱۳۶۰)

از کتاب‌های منتشر شده در این دهه آثار زیر اهمیت بیشتری داشته‌اند:

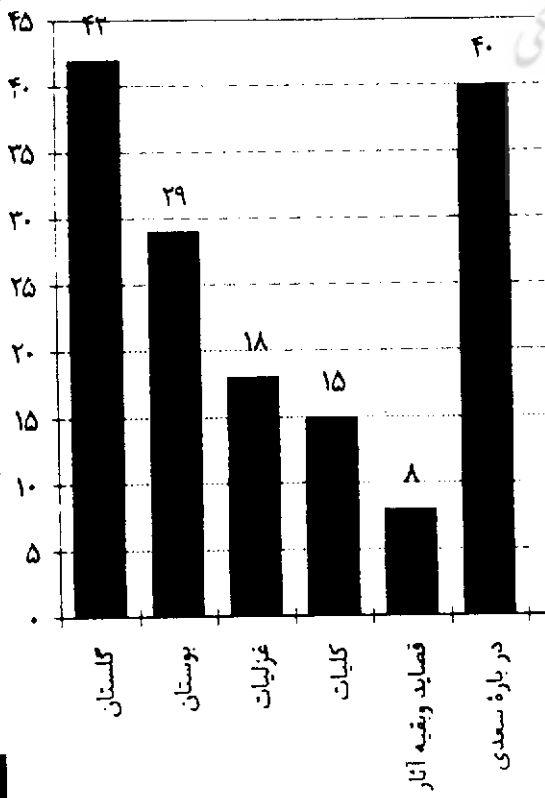
۱- غزلیات سعدی، تصحیح حبیب یغمایی (سال ۱۳۶۱).

روش‌گزینش غزل‌ها در این نسخه، روشی ویژه است. مصحح هر غزل را از نسخه‌ای نقل کرده است؛ نسخه‌ای که به نظر ایشان «آن غزل در آن کتاب تمام‌تر و صحیح‌تر به نظر می‌آمده است».

۲- کلیات افصح المتکلمین سعدی شیرازی، محمد تقی فصیح‌الملک متخلص به شوریده، به کوشش محسن رضانی (سال ۱۳۶۱).

۳- «شناختی تازه از سعدی» با ترجمه و اعراب‌گذاری اشعار عربی، از آقای دکتر جعفر مؤیدشیرازی (سال ۱۳۶۲).

نمودار ستونی موضوع کتابها (بربنیاد آثار سعدی)

نمودار ستونی
موضوع کتابها
بربنیاد آثار سعدی

از ارجمندترین کتاب‌هایی است که درباره سعدی نوشته شده، آقای دکتر مؤید برای نخستین بار اشعار عربی سعدی را تصحیح و اعراب‌گذاری کرده و با نثری شیوا به فارسی برگردانده است. این کتاب به عنوان کتاب برگزیده سال ۱۳۶۳ معرفی شده است.

۴- «تحقیق درباره سعدی»، از هانری ماسه، ترجمه دکتر غلامحسین یوسفی و دکتر محمدحسن مهدوی اردبیلی (سال ۱۳۶۴).

۵- سه جلد کتاب «ذکر جمیل سعدی»، مجموعه ۵۷ مقاله و تعدادی سروده که در کنگره بزرگداشت هشت صدمین سال وفات سعدی ارائه شده است.

۶- «گزیده و شرح قصاید سعدی»، از دکتر جعفر شعار (سال ۱۳۶۵).

۷- «دیوان غزلیات سعدی»، با شرح لغات و ابیات از دکتر خلیل خطیب‌رهبر (سال ۱۳۶۶).

۸- «گلستان سعدی»، تصحیح و توضیح دکتر غلامحسین یوسفی (سال ۱۳۶۸).

۹- «گزیده غزلیات سعدی»، شرح و توضیح دکتر حسن انوری (سال ۱۳۶۹).

۱۰- «فهرست چاپ‌های آثار سعدی در شبه‌قاره»، سیدعارف نوشاهی (سال ۱۳۶۳).

این کتاب، نخستین کتاب مستقلی است که به گونه‌ای گسترده، آثار مختلف سعدی را که در هند و پاکستان چاپ شده، معرفی کرده و به همت مرکز تحقیقات ایران و پاکستان منتشر شده است.

۱۱- «سعدی بر مبنای نسخه‌های خطی

پاکستان»، احمد منزوی (سال ۱۳۶۳).

این کتاب، نخستین کتابی است که به گونه مستقل نسخه‌های خطی آثار سعدی را که در پاکستان بوده، معرفی کرده و به همت مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان منتشر شده است.

۱۲- «زندگی و رنج‌های سعدی»، خسرو معتضد (سال ۱۳۶۸).

نویسنده در این کتاب به گونه‌ای خیالی، داستان زندگی سعدی و مسافرت‌هایش را به نگارش درآورده است. در این اثر، برای نخستین بار شخصیت‌هایی چون «طغان»، «منیرالزمان»، «ضوءالمکان» و... وارد زندگی سعدی شده‌اند.

۱۳- «شکوه سعدی در غزل»، انتخاب و شرح عبدالحمید آیتی (سال ۱۳۶۹).

۱۴- «مواعظ و حکم سعدی در بوستان و گلستان با ترجمه و معادل‌های فرانسوی»، دکتر ابراهیم شکورزاده، ۱۳۶۵.

ارزش این اثر در ترجمه و معادل‌یابی ۵۲۰ عبارت و بیت گلستان و بوستان در زبان فرانسه است.

دهه هشتم (سال ۱۳۷۵-۱۳۷۰)

از کتاب‌های منتشر شده در این دهه کتاب‌های زیر از اهمیت بیشتری برخوردارند:

۱- «کلیات نفیس سعدی» - با خط شکسته - خوشنویس نامعلوم - به کوشش درخشنده بانو زعیمی (سال ۱۳۷۰).

۲- «سیم‌دل مسکین»، صد و یک غزل از سعدی،

جدول توضیح زمانی کتابها

زمان	تعداد کتاب	درصد
۱۳۰۰-۱۳۰۴	۳	۲/۳
۱۳۰۵-۱۳۰۹	۱	۰/۷۶
۱۳۱۰-۱۳۱۴	۳	۲/۳
۱۳۱۵-۱۳۱۹	۲	۹/۲۳
۱۳۲۰-۱۳۲۴	۳	۱/۵
۱۳۲۵-۱۳۲۹	۴	۲/۳
۱۳۳۰-۱۳۳۴	۳	۳/۷
۱۳۳۵-۱۳۳۹	۴	۳/۷
۱۳۴۰-۱۳۴۴	۵	۳/۸۵
۱۳۴۵-۱۳۴۹	۸	۶/۱۵
۱۳۵۰-۱۳۵۴	۱۱	۸/۴۶
۱۳۵۵-۱۳۵۹	۵	۳/۸۵
۱۳۶۰-۱۳۶۴	۱۵	۱۱/۴۵
۱۳۶۵-۱۳۶۹	۱۵	۱۱/۴۵
۱۳۷۰-۱۳۷۵	۴۰	۳۰/۷۶

جدول شمردنیج

از ستراک مانوکیان ایتالیایی (سال ۱۳۷۰).

۳- «گزیده گلستان سعدی»، با شرح و توضیح دکتر حسن انوری (سال ۱۳۷۱).

۴- «کلیات شیخ اجل سعدی»، به خط میرزا فتحعلی حجاب شیرازی و مقدمه دکتر اسلامی ندوشن (سال ۱۳۷۲).

۵- «گلستان ژاپنی»، ترجمه هاشم رجب‌زاده (سال ۱۳۷۲).

این کتاب بررسی تطبیقی گلستان سعدی است با کتاب «چوره‌زوره گوسا»، اثر «کنکو»، اندیشمند و روحانی بودایی سده چهاردهم میلادی که کتابش را حدوداً ۱۰۰ سال پس از گلستان سعدی نگاشته است. با توجه به مشترکات فراوان مضمون میان گلستان و «چوره‌زوره گوسا»، مترجم برای هر قطعه از کتاب «کنکو» به علت نداشتن عنوان - مصراع یا عبارتی مناسب از گلستان را عنوان قرار داده است.

۶- «تکوین غزل و نقش سعدی»، از دکتر محمود عبادیان (سال ۱۳۷۲).

در این کتاب نیز به شکلی نو غزل فارسی و سپس غزل سعدی بر مبنای جامعه‌شناختی و زیباشناسی بررسی شده است.

۷- «گزیده بوستان»، با توضیح دکتر سیدمحمود طباطبایی (سال ۱۳۷۲).

۸- «سعدی، از ضیاء موحد (سال ۱۳۷۳).

در این کتاب درباره ارزش کلام سعدی، برخی پژوهش‌هایی که در زبان فارسی درباره سعدی انجام گرفته، زندگی، سبک سخن و زمان سعدی توضیح داده شده است و چند اثر نوشته شده درباره سعدی معرفی شده است.

۹- «گزیده و شرح بوستان سعدی»، دکتر حسن انوری (سال ۱۳۷۵).

۱۰- «از سعدی تا آراگون»، از جواد حدیدی (سال ۱۳۷۳).

از کتاب‌های ارزشمندی است که در موضوع ادبیات تطبیقی نوشته شده است و در آن بررسی تأثیر ادبیات فارسی در ادبیات فرانسه، بویژه نقش سعدی در این تأثیرگذاری، با یادکرد نمونه‌هایی از ادبیات فرانسه و فارسی بازنموده شده است.

این کتاب به عنوان کتاب برگزیده سال ۱۳۷۴ معرفی شده است.

۱۳- «گلستان سعدی»، نسخه علمی انتقادی از روی دو نسخه قدیمی پکن، دکتر برات زنجانی (سال ۱۳۷۳).

۱۴- «برگزیده و شرح آثار سعدی»، پرویز اتابکی (سال ۱۳۷۴).

۱۵- «سعدی‌شناسی» نقد و تحلیل بوستان و گلستان، دکتر امیر اسماعیل آذر (سال ۱۳۷۵).

نخستین کتابی است که با هدف زیبایی‌شناسی، به تحلیل ادبی و هنری حکایت‌ها پرداخته است.

پی‌نوشت:

۱- دکتر غلامحسین یوسفی تنها از متن گلستان حدود پانصد نمونه از سروده‌ها و عبارت‌های سعدی را که گونه مثل دارند، یافته و فهرست آنها را باز نموده است. رک. گلستان سعدی، تصحیح و

توضیح دکتر غلامحسین یوسفی، خوارزمی، ۱۳۶۸، صص ۷۶۸-۷۸۴.

۲ - مقام سعدی در ابیات قرآنسه [۲]، جلال ستاری، مهر، سال یازدهم، شماره ۲، خرداد ۱۳۴۴، صص ۱۲۲-۱۲۳.

۳ - سعدی در اروپا، دکتر عبدالحسین زرین کوب، از کتاب یادداشت‌ها و اندیشه‌ها، جاویدان، ۱۳۶۲ (چاپ چهارم)، ص ۱۷۹.

۴ - مقام سعدی در ادبیات فرانسه [۲]، صص ۱۱۹.

۵ - تحقیق درباره سعدی، هانری ماسه، ترجمه دکتر غلامحسین یوسفی و دکتر محمدحسن مهدوی اردبیلی، توس، ۱۳۶۹ (چاپ دوم)، ص ۳۴۵.

۶ - سعدی و امروسون، فرهنگ جهان پور، ایران‌نامه (مجله تحقیقات ایران‌شناسی - آمریکا)، سال سوم، شماره ۴، تابستان ۱۳۶۴، ص ۶۹۲.

۷ - سعدی‌شناسی، دکتر امیر اسماعیل آذر، نشر میترا، ۱۳۷۵، ص ۱۱.

۸ - سعدی و امروسون، فرهنگ جهان پور، ایران‌نامه (مجله تحقیقات ایران‌شناسی - آمریکا)، سال سوم، شماره ۴، تابستان ۱۳۶۴، صص ۷۰۴-۶۹۶ - آقای جهان پور این سروده بلند را به فارسی برگردانده است.

۹ - از سعدی تا آراگون، دکتر جواد حدیدی، مرکز نشر دانشگاهی تهران، ۱۳۷۳، صص ۳۰۵-۳۰۳، با اندکی تصرف و تلخیص.

۱۰ - آقای دکتر ضیاء موحد نیز به موضوع سعدی در لغت‌نامه دهخدا اشاره کرده‌اند، رک. سعدی، ضیاء موحد، طرح نو، ۱۳۷۳، صص ۲۶-۲۷.

۱۱ - برخی از این اختلاف‌نظرها را در منابع زیر می‌توان دید:
- زمان تولد و اوایل زندگی سعدی، عباس اقبال، سعدی‌نامه، ۱۳۱۶، ص ۱۱.

- مندوحین سعدی، محمد قزوینی، سعدی‌نامه، ۱۳۱۶، ص ۱۶۴.

- شناسایی سعدی، م. ر. هزار شیرازی، ۱۳۱۷، ص ۱.

- گلستان سعدی، عبدالعظیم قریب گرکانی، ۱۳۱۰، مقدمه کتاب.

- تحقیق درباره سعدی، هانری ماسه، ترجمه دکتر غلامحسین یوسفی و دکتر محمدحسن مهدوی اردبیلی، ص ۱۵.

- مکتب سعدی، کشاورز صدر، چاپخانه کاویان، ۱۳۳۸، ص ۱.

- تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲/۱، دکتر ذبیح‌الله صفا، انتشارات فردوس، ۱۳۶۶ (چاپ پنجم)، صص ۵۹۲-۵۸۲.

۱۲ - برخی از این اختلاف‌نظرها را در منابع زیر می‌توان دید:
- تحقیق درباره سعدی، هانری ماسه، ص ۱۷.

- شناسایی سعدی، م. ر. هزار شیرازی، ص ۱۷.

- متنبی و سعدی، حسین‌علی محفوظ، ص ۵.

- تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲/۱، دکتر ذبیح‌الله صفا، صص ۵۸۶-۵۸۷.

۱۳ - برخی از این اختلاف‌نظرها را در منابع زیر می‌توان دید:
- تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲/۱، دکتر ذبیح‌الله صفا، صص ۵۸۸-۵۸۹.

- سخن سعدی، قاسم توپسرکانی، شرکت طبع کتاب، ۱۳۱۸، صص ۳-۴.

- چرا سعدی را سعدی خوانده‌اند، محمدحسین طباطبایی، مجله وحید، دوره نهم، شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۵۰، صص ۱۸۱-۱۷۱ و ۳۲۰-۳۲۱.

- مندوحین سعدی، محمد قزوینی، سعدی‌نامه، ۱۳۱۶.

- نکاتی در سرگذشت سعدی، محمدحسین طباطبایی، ذکر جمیل سعدی، ج ۳، صص ۲۱۱-۱۸۷.

- حیات سعدی، الطاف حسین حالی، ترجمه سیدنصرت‌الله سروش، ۱۳۱۶، ص ۱.

۲۷ - جهان‌بینی در نظر سعدی [۱]، محمد جناب‌زاده، سالنامه کشور ایران، سال بیست و هشتم، ۱۳۵۲، ص ۱۹۱.

۲۸ - گلستان زاپنی، هاشم رجب‌زاده، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه)، ۱۳۷۲، ص ۱۳.

۲۹ - تاریخ ادبی ایران، ج ۲، ادوارد براون، ترجمه غلامحسین صدیقی افشار، انتشارات مروارید، ۱۳۵۱، صص ۲۱۰ و ۲۰۹.

۳۰ - سعدی و قضا و قدر، دکتر مهدی محقق، مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی، ۱۳۵۲، ص ۲۶۳.

۳۱ - سعدی و حسن و قبح افعال، دکتر احمد احمدی، ذکر جمیل سعدی، ج ۱، ص ۷۹.

۳۲ - سعدی و فلسفه زندگی، دکتر حیدر رقابی، ذکر جمیل سعدی، ج ۲، ص ۱۵۵.

۳۳ - تحقیق درباره سعدی، هانری ماسه، ص ۲۴۲.

۳۴ - مقام سعدی در ادبیات قرآنسه [۲]، جلال ستاری، مهر، سال یازدهم، شماره ۲، خرداد ۱۳۴۴، ص ۱۱۶.

۳۵ - پیکره شیخ سعدی، حبیب یغمایی، یغما، سال بیست و سوم، شماره پنجم، مرداد ۱۳۴۹، ص ۲۴۹.

۳۶ - شناسایی سعدی، م. ر. هزار شیرازی، ۱۳۱۷، ص ۳۱.

۳۷ - جهان‌بینی سعدی در نظر دیگران، ل. کرانمر - بینگ ترجمه دکتر رضی معظمی، مجله جهان نو، سال شانزدهم، شماره دوم، دی ۱۳۳۰، صص ۳۶-۳۴.

۳۸ - برخی از این اختلاف‌نظرها را در منابع زیر می‌توان دید:
- تاریخ درست درگذشت سعدی، سعید نفیسی، مجله دانشکده ادبیات تهران، سال ششم، شماره ۱، مهر ۱۳۳۷، صص ۸۲-۶۴ (در این مقاله روایت درگذشت سعدی از حدود ۷۰ مأخذ نقل شده است).

- درباره سال درگذشت سعدی، دکتر محمد دبیرسیاقی، مجله وحید،

۱۳۵۴، صص ۷۹۷-۷۸۵.

- زندگی و رنج‌های سعدی، خسرو معتضد، ۱۳۶۸.

- حیات سعدی، الطاف حسین حالی، صص ۲۷-۱۰.

- سعدی را بشناسید، علی‌نقی بهروزی، کتاب‌فروشی معرفت شیراز، ۱۳۵۵، صص ۱۱-۱.

- سعدی چه می‌گوید، احسان معتضد، ۱۳۱۶، صص ۱۴-۷.

۱۵ - آیا سعدی جهانگرد بود، ناصر یورپی‌ر، ایران فردا.

۱۶ - مکتب عرفان سعدی، صدرالدین محلاتی، انتشارات دانشگاه شیراز، ۱۳۴۶، صص ۷۱ و ۷۳.

۱۷ - مکتب سعدی، کشاورز صدر، چاپ کاویان، ۱۳۳۸، صص ۳۰-۲۶.

۱۸ - در بوستان ادب فارسی، ذکر جمیل سعدی، امیر اسماعیل آذر، مجله پلیس انقلاب، سال ششم، شماره شصت و پنجم، تیر ۱۳۶۶، ص ۵۰.

۱۹ - حیات سعدی، الطاف حسین حالی، ص ۳۱.

۲۰ - سعدی و حسن و قبح افعال، دکتر احمد احمدی، ذکر جمیل سعدی، ج ۳، صص ۸۱-۷۹.

۲۱ - سعدی و قضا و قدر، دکتر مهدی محقق، مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی، ۱۳۵۲، ص ۳۶۳.

۲۲ - اشارات توحیدی و عرفانی و سخنان صوفیانه سعدی، خلیل رجایی، مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی، ۱۳۵۲، ص ۲۰۵.

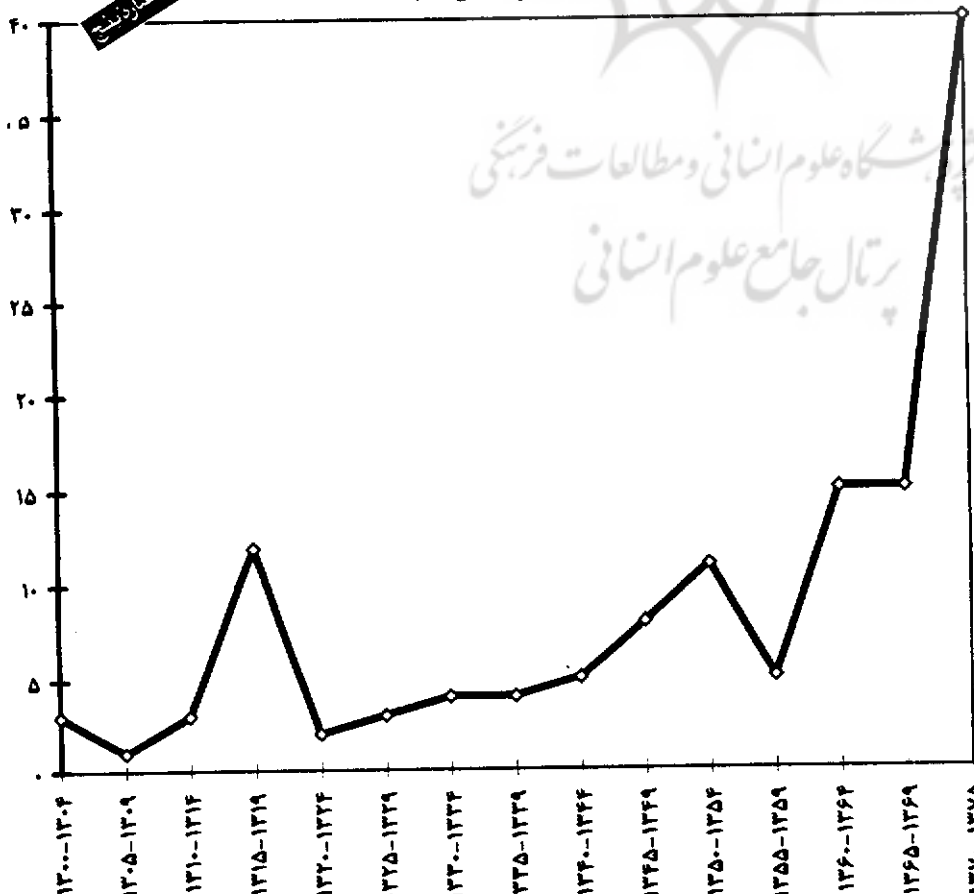
۲۳ - مکتب عرفان سعدی، صدرالدین محلاتی، ص: ب (از مقدمه).

۲۴ - همان، ص ۷۱.

۲۵ - ادبیات ایران در زمان سلجوقیان و مغولان، یان ریپکا، ترجمه یعقوب آژند، نشر گستره، ۱۳۶۴، صص ۱۰۵ و ۱۰۶.

۲۶ - نظری به شخصیت سعدی و بعضی عوامل مؤثر در آن، محمود صناعی، ایران‌نامه، سال سوم، شماره ۴، تابستان ۱۳۶۴، ص ۵۷۴.

نمودار توضیح زمانی کتابها

۱۴ - برخی از این اختلاف‌نظرها را در منابع زیر می‌توان دید:
- تحقیق درباره سعدی، هانری ماسه، صص ۱۰۱-۵۸.

- سالشمار سفرهای سعدی، جان بویل، ترجمه اوانس اوانسیان، راهنمای کتاب، سال هیجدهم، شماره ۱۰-۱۲، دی تا اسفند

دوره نهم، شماره مسلسل ۸۹، اردیبهشت ۱۳۵۰، صص ۱۹۴-۱۹۰.

- تاریخ ادبیات در ایران، دکتر ذبیح‌الله صفا، ج ۲/۱، صص ۵۹۸-۶۰۰.

۳۹- برخی از این اختلاف‌نظرها را در منابع زیر می‌توان دید:

- خانه سعدی در شیراز، محمدحسین طباطبایی، یغما، سال بیست و ششم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۳۵۲، صص ۹۱-۸۳.

- خانه سعدی در شیراز، علی‌نقی بهروزی، یغما، سال بیست و ششم، شماره چهارم، تیر ۱۳۵۲، صص ۲۲۵-۲۲۱.

- خانه سعدی و قبر سیبویه در شیراز، محمدعلی معیری، ایران‌آباد، شماره دوم، اردیبهشت ۱۳۳۹، صص ۳۲-۳۰.

۴۰- چشم‌انداز شعر نو فارسی، دکتر حمید زرین‌کوب، توس، ۱۳۵۸، صص ۳۸.

۴۱- سعدی و امرسون، فرهنگ جهان‌پور، ایران‌نامه، صص ۶۹۲.

۴۲- ادبیات ایران در زمان سلجوقیان و مغولان، یان ریپکا، ترجمه دکتر یعقوب آژند، نشر گستره، ۱۳۶۴، صص ۱۱۱-۱۱۰.

۴۳- جدال با مدعی، دکتر اسماعیل خوبی، انتشارات جاویدان، ۱۳۵۶ (چاپ دوم)، صص ۱۰۹-۱۰۷.

۴۴- سعدی در اروپا، دکتر عبدالحسین زرین‌کوب، یادداشت‌ها و اندیشه‌ها، انتشارات جاویدان، ۱۳۶۲ (چاپ چهارم)، صص ۱۷۹.

۴۵- مقام سعدی در ادبیات فرانسه [۲]، جلال ستاری، مهر، سال یازدهم، شماره ۲، خرداد ۱۳۴۴، صص ۱۱۹.

۴۶- شناسایی سعدی، م. ر. هزار شیرازی، ۱۳۱۷، صص ۱.

۴۷- همان، صص ۲.

۴۸- سرگذشت شیخ بزرگوار سعدی، محمدحسین شیخ جابری انصاری، اصفهان، ۱۳۱۶، صص ۱۱-۱۰.

۴۹- ترجیع‌بندهای سعدی و خواجوی کرمانی و انتقاد از روش سعدی در آن، دکتر محمود افشار، مجله آینده، دوره چهارم، شماره ششم، اردیبهشت ۱۳۳۹، صص ۴۰۸-۴۰۷.

۵۰- دورغ مصلحت‌آمیز، علی دشتی، آینده، سال نخستین، شماره ۳، مهر ۱۳۰۴، صص ۱۵۶.

خطی آثار سعدی پرداخته‌اند، بگذریم، در نوشته‌های زیر فهرست برخی از مقاله‌ها و کتاب‌های چاپ شده به زبان فارسی را در پیوند با سعدی می‌توان ملاحظه کرد:

- ۱- فهرست مقالات به کوشش ایرج افشار.
- ۲- فهرست مقالات فرهنگی در مطبوعات اسلامی ایران..
- ۳- مجله نمایه.
- ۴- فهرست کتاب‌های چاپی از خان‌بابا مشار.
- ۵- مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی... از خان‌بابا مشار.
- ۶- کتاب‌شناسی ملی ایران، از انتشارات کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

- ۷- کتاب‌های ایران از حسین بنی آدم.
- ۸- کتاب‌شناسی ده ساله از ایرج افشار.
- ۹- فهرست چاپ‌های آثار سعدی در شبه‌قاره از عارف نوشاهی.
- ۱۰- فهرست مآخذ کتاب بوستان سعدی به تصحیح و توضیح دکتر غلامحسین یوسفی.
- ۱۱- فهرست مآخذ کتاب گلستان سعدی به تصحیح و توضیح دکتر غلامحسین یوسفی.
- ۱۲- کتاب «سعدی»، نوشته ضیاء موحد.

فصل سوم

روش و منابع پژوهش

برای تدوین این رساله ابتدا نوشته‌های مختلفی که در پیوند با سعدی، پدید آمده است، به شیوه‌های زیر بازبایی شد:

الف: مقاله‌ها

برای بازجست مقاله‌های این مجموعه، آثار زیر به دقت بررسی شده است:

- ۱- مجله‌های ادبی و فرهنگی.

با توجه به اینکه بیشتر مقاله‌های مربوط به سعدی، معمولاً در مجله‌های ادبی و فرهنگی به چاپ رسیده، ابتدا همه شماره‌های این گونه از مجله‌ها با دقت بررسی شده است. در این بررسی ۴۳۸۰ شماره از ۲۸ عنوان مجله ادبی کاویده شده که با احتساب شماره‌های پراکنده از نشریه‌های دیگر و روزنامه‌ها^۱ این رقم به ۴۵۸۸ شماره و ۹۲ عنوان نشریه افزایش می‌یابد؛^۲ در مجموع این شماره‌ها ۵۲۸ مقاله یافته شده است. از میان این ۹۲ عنوان نشریه، ده مجله زیر بیشترین مقاله‌های مربوط به سعدی را منتشر کرده‌اند (۲۷۲ مقاله از ۵۲۸ مقاله یاد شده):

- یغما، ارمغان، وحید، مهر، راهنمای کتاب، گوهر، آینده، رنگین‌کمان، ایران‌نامه و مجله دانشکده ادبیات تبریز.
- ۲- کتاب‌هایی که مقاله درباره سعدی داشته‌اند یا بخشی از مطالب آنها به گونه‌ای مستقل در پیوند با سعدی بوده است.
  - تعداد ۱۷۰ مقاله از مجموع مقاله‌ها در کتاب‌هایی چون چشمه روشن، فن نثر، تاریخ ادبیات، گنج سخن، ذکر جمیل سعدی و... باز یافته شده است.
  - ۳- فهرست مقالات فارسی ایرج افشار (۵ جلد).
  - ۴- فهرست مقالات فارسی در مطبوعات جمهوری اسلامی (۸۶ شماره).

- ۵۱- شناسایی سعدی، م. ر. هزار شیرازی، صص ۷.
- ۵۲- سعدی و تصوف، عبدالطی دستغیب، پیام نوین، دوره هشتم، شماره ۸، بهمن ۱۳۴۵، صص ۲۳.
- ۵۳- از جمله نوشته‌هایی که داستان دیدار سعدی و همام تیریزی را به گونه‌ای سبک و سخیف پرداخته‌اند. کتاب «دانشمندان و سخن‌سرایان فارس، ج ۳، محمدحسین رکن‌زاده - آدمیت»، (انتشارات کتابخانه خیام، ۱۳۳۹، صص ۱۰۹-۱۰۷) است.
- ۵۴- خوشبختانه اخیراً به همت برخی از مؤسسه‌های فرهنگی، اطلاعات جامع کتاب‌شناسی و مقاله‌شناسی در نمایه‌ها، به گونه‌ای شایسته منتشر می‌شود.
- ۵۵- برای آگاهی بیشتر، رک. از صبا تا نیما، جلد دوم، یحیی آرین‌پور، انتشارات زوار، ۱۳۷۲، (چاپ چهارم)، صص ۴۶۶-۴۳۶.

فصل دوم

نگاهی به پیشینه پژوهش

فهرست‌نویسی و تهیه کتاب‌شناسی و مقاله‌شناسی از اقدامات ارزنده‌ای است که پژوهشگران و مؤسسه‌های اطلاع‌رسانی در سراسر جهان، سالیان درازی است، به گونه‌ای فعال بدان پرداخته‌اند. این موضوع هم گام با دیگر پیشرفت‌های بشری روز به روز با شیوه‌های تازه‌تری سامان می‌یابد. در زبان فارسی نیز تاکنون موضوعات گوناگونی کتاب‌شناسی و فهرست‌نویسی شده و به چاپ رسیده است. اما متأسفانه درباره استاد مسلم سخن‌سرای، سعدی شیرازی که حق‌گرانی از سوی او برگردن فرهنگ و ادب این مرز و بوم سنگینی می‌کند، هیچ اقدام شایسته‌ای صورت نپذیرفته است. حتی فهرست ساده‌ای از مقاله‌ها و کتاب‌هایی که درباره او نوشته شده، به گونه‌ای مستقل به چاپ نرسیده است. چنانچه از نوشته‌هایی که به معرفی نسخه‌های

جدول توضیح موضوعی کتابها

عنوان	تعداد کتاب‌ها	درصد
تصحیح با شرح	۱۷	۱۰/۷۶
تصحیح بدون شرح	۲۳	۱۴/۵۵
گزیده با شرح	۲۰	۱۲/۶۶
گزیده بدون شرح	۸	۵/۶
ترجمه به فارسی	۵	۳/۱۶
شرح کامل	۷	۴/۴۳
تحلیل کلی	۲۱	۱۳/۲۹
زندگی‌نامه	۷	۴/۴۳
فهرست کتاب‌شناسی و کشف‌الابیات	۵	۳/۱۶
متن همراه با ترجمه	۶	۳/۷۹
خوشنویسی و چاپ لوکس	۱۲	۷/۵۹
مجموعه مقاله	۵	۳/۱۶
متفرقه	۲۲	۱۳/۹۲

جدول شماردستر

برای شناسایی کتابها از راههای زیر اقدام شده است:

- ۱- بررسی «فهرست کتابهای چاپی فارسی»، تألیف خان بابا مشار.
- ۲- بررسی کتاب «مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی...» از خان بابا مشار.
- ۳- بررسی جلد‌های مختلف «کتابشناسی ملی ایران» از انتشارات کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- ۴- بررسی «کتابهای ایران» از حسین بنی آدم.
- ۵- بررسی «کتابشناسی ده ساله» از ایرج افشار.
- ۶- بازبینی فهرست کتابخانه‌های مختلف.
- ۷- ارسال نامه به همه ناشران کشور، از طریق مرکز سعدی‌شناسی و درخواست فهرست کتابهایی که در پیوند با سعدی منتشر کرده‌اند.
- ۸- پرس و جو از صاحب‌نظران، استادان و سعدی‌شناسان.

همه مقاله‌ها و کتاب‌های باز یافته شده با شیوه‌ای ویژه به شرح زیر بررسی شده است.

می‌دانیم که، عنوان بسیاری از مقاله‌ها، گویای موضوع مقاله نیست، به عبارت دیگر عنوان بسیاری از مقاله‌ها یا با متن مقاله کاملاً بی‌ارتباط است و یا با آن پیوند چندانی ندارد و تنها زمانی می‌توان از مطالب مقاله آگاهی یافت که یا خود مقاله و یا چکیده‌ای از آن دیده شود.

برای همین منظور، در این پژوهش، برای همه مقاله‌ها و کتابها، بخشی با عنوان «مضامین اصلی» در نظر گرفته شد تا در این بخش محوری‌ترین مطالب آن مقاله یا کتاب، بازنموده شود.

خواهنده، با نگاه به این بخش، می‌تواند همه نوشته اصلی را در آینه کوچک تری ببیند، و از دست برخی عنوان‌های گنگ، بی‌ربط و فریبنده رها شود.

برخی از مقاله‌ها یا کتابها به منابع مورد استفاده خود اشاره‌ای نکرده و فهرست منابعی که در پایان برخی از مقاله‌ها یا کتابها نوشته شده، با منابع واقعی استفاده شده در آن نوشته، سازگاری ندارد.

به همین دلیل برای همه مقاله‌ها و کتابها بخشی به عنوان «منابع اصلی» در نظر گرفته شد تا منابع اصلی و واقعی مورد استفاده آن نوشته، معرفی شود.

بخش «رویکرد به آثار سعدی» به این منظور فراهم آمده است، تا دانسته شود، کدام یک از آثار سعدی توجه بیشتری را برانگیخته است و هر یک از این آثار در چه موضوعاتی بیشتر مورد استفاده بوده است.

یادآوری می‌نماید تنها مواردی به عنوان رویکرد به شمار آمده است که در آن نوشته مستقیماً بخشی (جمله‌ای، مصرعی، بیتی و...) از سعدی استفاده شده باشد. به عنوان مثال: اگر در مقاله‌ای از متن گلستان هبار استفاده شده، در بخش رویکردها نوشته شده: «گلستان ۵ بار» اما اگر از متن استفاده نشده و تنها به آن اشاره شده، به عنوان رویکرد به شمار نیامده است.

بسیاری از مقاله‌ها و کتابها دست کم نیاز به یک بررسی کوتاه و نقد مختصر داشت. موضوع برخی تازه بود. روش برخی علمی و مستند بود؛ تحلیل برخی ژرف‌نگرانه و استوار بود و... در مقابل، برخی از این نوشته‌ها، تنها یک انشاپردازی غیرمستند بود؛ برخی گزاره‌گویی خلاف واقع بود؛ برخی پر از اظهارنظرهای غیرعملی و خلاف ذوق سلیم بود و متن برخی، هیچ پیوندی با عنوان آن نداشت و...

توضیح درباره بعضی از این ویژگی‌ها، برای نگارنده بایسته می‌نمود. از سویی دیگر، برای اینکه خواننده ناگزیر نباشد به همراه بخش‌های دیگر، توضیحات این بنده را هم مطالعه کند، جسارت ورزید و برای همه مقاله‌ها و کتابها، بخش مستقلی با عنوان «نقد و نظر» در نظر گرفت، تا شیوه‌ای یکدست و همانند در سرتاسر این اثر پیش گرفته باشد.

ممکن است در برخی از موارد، آنچه زیر عنوان «نقد

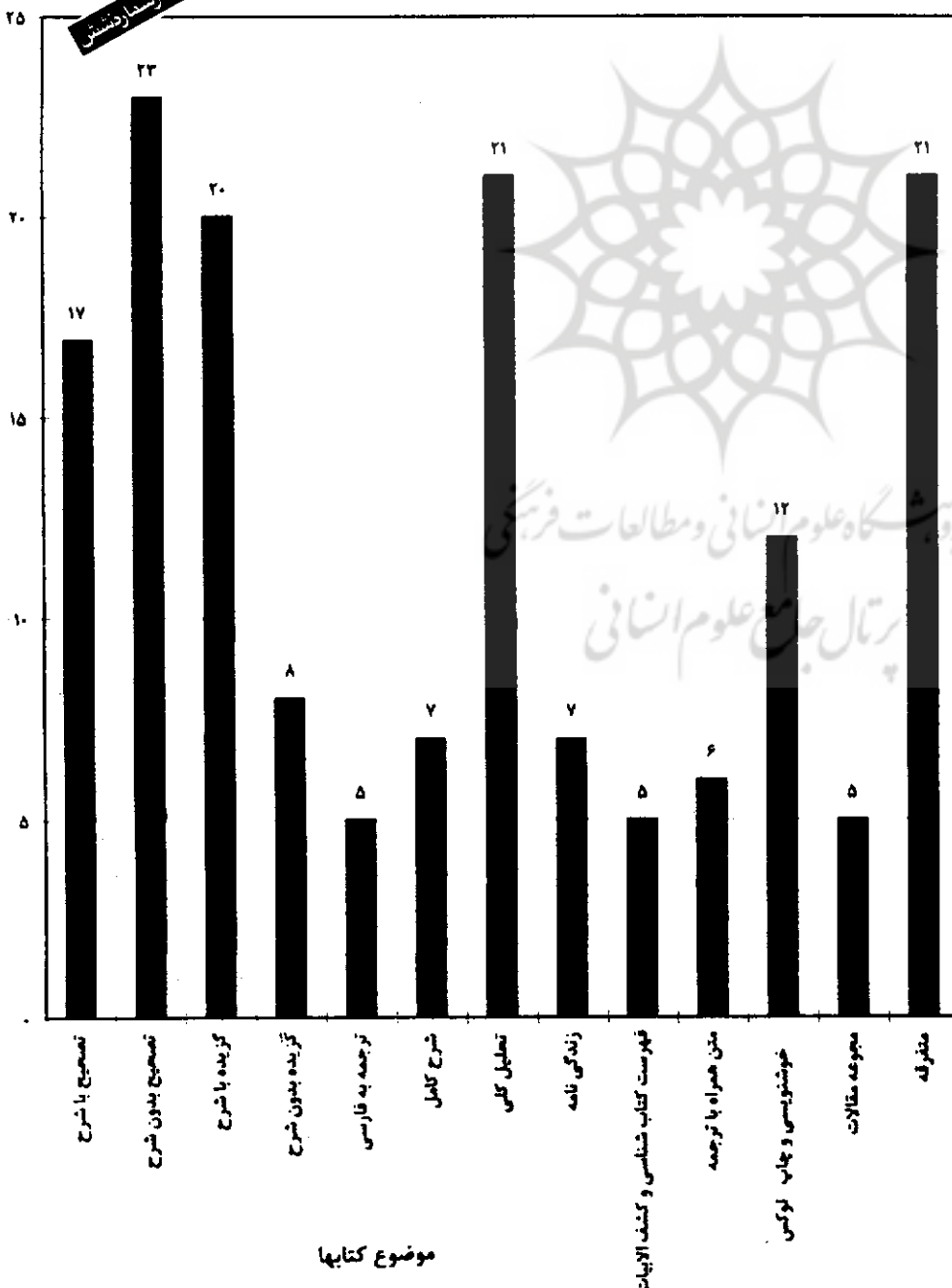
و نظر» آمده، نه نقدی درخور توجه باشد و نه نظری درخور تأمل. این یادداشت‌ها از قلمی بی‌ادعا و شاید ناتوان، در مجالی بسیار اندک تراویده است و عذرخواهی نگارنده‌اش را در واژه واژه خود به همراه دارد. هنگام اظهارنظر در این بخش، کوشیه شد که نویسنده مقاله یا کتاب مورد نظر، فراموش شود تا نام بلند این افراد و قدرگران آنان، قلم را به وحشت نیندازد و آن را از چرخیدن باز ندارد.

اما امروز با آنکه در برابر بسیاری از این بزرگان عرق شرمساری بر پیشانی این قلم نشسته است، باز هم بیم آن می‌رود که برخی از آنان گستاخی‌اش را نبخشند با آنکه می‌داند: «با کریمان کارها دشوار نیست».

آخرین بخش هر مقاله یا کتاب، در این اثر، بخشی است که «تأثیرات و پاسخها» نامیده شده است.

در این بخش چنانچه نوشته‌هایی، مقاله یا کتاب موردنظر را نقد کرده و یا از آن بهره برده باشند، با

نمودار توضیح موضوعی کتابها

موضوع کتابها

مشخصات کامل معرفی شده‌اند.

این بخش علاوه بر آنکه تا حدودی، میزان تأثیرگذاری هر نوشته را می‌نمایاند، این امکان را هم برای خواننده فراهم می‌کند تا چنانچه بخواهد، چگونگی تأثیرگذاری و گاهی بررسی این نوشته را در آیینۀ آثار دیگران هم ملاحظه کند (درخور یادآوری است که «تأثیرات و پاسخ‌ها» تنها در حوزه همین پژوهش است و مقاله‌ها یا کتاب‌هایی که از نظر زمانی یا موضوعی از دایره این رساله بیرون بوده‌اند، در تأثیرات و پاسخ‌ها نیز به آنها اشاره‌ای نشده است).

یادآوری

۱- در بخش کتاب‌ها، معمولاً از چاپ نخست کتاب استفاده شده است، اما در موارد اندکی که به چاپ نخست دسترسی نبود از چاپ‌های دیگر استفاده شده و تنها در این صورت در «سرعنوان» آن کتاب، پس از سال انتشار، نوبت چاپ در پرانتز نوشته شده است.

۲- برای آشنایی خواننده با شیوه نگارش مقاله و کتاب موردنظر، معمولاً قطعاتی از آن نوشته در بخش «مضامین اصلی» بازنویسی شده و برای پرهیز از درازی سخن، جمله‌ها یا عبارتهایی از این نقل قول‌ها حذف شده است.

همچنین برای ایجاد یکدستی در سراسر این نوشته، با دخالت در رسم الخط نقل قول‌ها، این موارد به گونه‌ای همسان‌بازنویسی شده است (از همه نویسندگان محترمی که در نوشته آنها به دلایل یاد شده، دخالت کرده‌ام، پوزش می‌خواهم).

۳- عنوان مقاله‌ها، نویسندگان و نشریات در این رساله، برابر است با آنچه در مآخذ مورد مطالعه نوشته شده است. به همین دلیل ممکن است برای مقاله‌ای نوشته شده باشد: «عبدالحسین زرین‌کوب، یغما، دوره هفتم، سال ششم، شماره چهارم...» و برای مقاله‌ای دیگر از همین نویسنده نوشته شده باشد: «دکتر عبدالحسین زرین‌کوب، رنگین‌کمان، شماره ۶۳...».

در مورد کتاب‌ها نیز همین طور است. چنانچه نویسندۀای مثلاً عنوان دکتری داشته باشد ولی این عنوان همراه اسم او بر روی کتاب یا مقاله موردنظر نوشته نشده باشد. در فهرست عنوان این رساله نیز نوشته نشده است.

۴- برخی از سروده‌های سعدی در بعضی آثار او تکرار شده است؛ مثلاً برخی از شعرهای رسائل نثر در گلستان نیز به کار رفته است. در این گونه موارد، چنانچه صاحب مقاله یا کتاب مآخذ خود را معرفی نکرده، برای شمارش «رویکردها» مآخذ مشهورتر در نظر گرفته شده است. البته تعداد این موارد اندک است.

۵- شمارش نمونه‌ها، در بخش «رویکردها» بر اساس کلیات سعدی به تصحیح محمدعلی فروغی است (بجز خبیثات و هزلیات و کریما). به همین دلیل مثلاً قطعاتی که در نسخه‌های دیگر زیر عنوان «صاحبیه» و در نسخه فروغی زیر عنوان قطعات آمده، در رویکردها به عنوان قطعات به شمار آمده است. همچنین همه رساله‌های نثر که با عنوان‌های مجالس پنج‌گانه، رساله عقل و عشق، تقریرات ثلاثه و... آمده، به عنوان رسائل نثر به شمار آمده است.

۶- آنچه زیر عنوان «تأثیرات و پاسخ‌ها» آمده، فهرست نوشته‌هایی است که از مقاله یا کتاب موردنظر استفاده و یا آن را نقد کرده‌اند و این فهرست محدود در حوزه همین پژوهش است. به عبارت دیگر چنانچه مقاله یا کتابی در آثاری بجز آنچه در این پژوهش موردنظر بوده است، تأثیر داشته، در فهرست «تأثیرات و پاسخ‌ها» از آن نامی به میان نیامده است. برای نمونه، در کتاب «نقد ادبی» دکتر عبدالحسین زرین‌کوب از برخی از این مقاله‌ها و کتاب‌ها استفاده و یا درباره آنها داوری شده؛ اما چون کتاب «نقد ادبی» از حوزه این پژوهش بیرون بوده، در فهرست «تأثیرات و پاسخ‌ها» از آن نامی برده نشده است.

۷- کتاب‌هایی که بخش مستقلی از مطالب آنها در پیوند با سعدی است، آن بخش مستقل در قسمت مقاله‌ها بررسی شده است. کتاب‌هایی چون: چشمه روشن، گنجینه سخن، تاریخ ادبیات و... و کتاب‌هایی چون «جدال با مدعی» که بخش مستقلی درباره سعدی نداشته، اما مطلب غیرمستقل مربوط به سعدی، به دلایلی شایان توجه بوده، به عنوان مقاله بررسی شده است. همچنین مقاله‌هایی که منحصرأ درباره سعدی نیست، اما بخش عمده‌ای از آن به سعدی اختصاص دارد، در مجموعه مقاله‌ها به شمار آمده و بررسی شده است.

۸- در «فهرست مقالات فارسی» ایرج افشار و نیز در «فهرست مقالات فارسی در مطبوعات جمهوری اسلامی» برخی از مقاله‌ها در زیر نام سعدی معرفی شده، که یا هیچ ارتباطی با سعدی ندارد و یا ارتباط آن بسیار کمتر از آن است که قابل توجه باشد؛ این گونه مقاله‌ها، از حوزه این پژوهش بیرون رفته‌اند. برای نمونه می‌توان به دو مقاله زیر اشاره کرد:

الف: «فهرست نامه‌های مهم متون کشاورزی به زبان فارسی»، از ایرج افشار (نشریه مسائل کشاورزی ایران، شماره ۲، زمستان ۱۳۵۹) در جلد چهارم فهرست مقالات ایرج افشار (ص ۵۵۷) با ارجاع شماره ۴۶۰ به سعدی پیوند داده شده است، در حالی که هیچ ارتباطی با سعدی ندارد.

ب: «یادداشتی بر گلستان رباعی» از پژمان شهبازی (روزنامه کیهان، پنجشنبه ۱۹ فروردین ۱۳۷۲) در «فهرست مقالات فارسی در مطبوعات جمهوری اسلامی»، در پیوند با سعدی دانسته شده، در حالی که هیچ ارتباطی با سعدی ندارد. این نوشته کوتاه، نقد و بررسی کتاب «گلستان رباعی» از نساء حمزه‌زاده است. برخی از مقاله‌ها در چند بخش و در چند شماره از مجله‌ها یا روزنامه‌ها چاپ شده و بعضی از این بخش‌ها بسیار کوتاه و ناچیز است. (مانند مقاله «چرا نام

بعضی از شاعران به یادها مانده است» از علوی مقدم در روزنامه ندای یزد. اما بنا بر روش این مجموعه نوشته هر مجله یا روزنامه (هرچند بخش کوچکی از یک مقاله باشد)، مستقلاً معرفی شده است.

۶- با آنکه برای بازبایی همه نوشته‌های مربوط به سعدی، بسیار کوشیده شد، اما به دلیل نقص بایگانی نشریات کتابخانه‌های کشور، هنوز متن تعداد کمی از مقاله‌ها را نتوانسته‌ام ببینم. از همه کسانی که به این مقاله‌ها دسترسی دارند، خواهشمند است مرا یاری فرمایند.

پی‌نوشت:

۱- درخور یادآوری است که برای بازبایی مقاله‌ها، شماره‌های مختلف روزنامه‌ها را جستجو نکرده‌ام. تنها مقاله‌هایی از روزنامه‌ها، که در فهرست مقالات معرفی شده و یا از راه‌های دیگر

آنها را بازشناختم، در این مجموعه به شمار آمده است.
۲- عنوان نشریه‌ها به شرح زیر است:

- ۱- آشنا، ۲- آموزش و پرورش، ۳- آیش، ۴- آینده، ۵- آینه پژوهش، ۶- ادبستان، ۷- ارمغان، ۸- اطلاعات (روزنامه)، ۹- اطلاعات علمی، ۱۰- اطلاعات ماهانه، ۱۱- ایران (روزنامه)، ۱۲- ایران آباد، ۱۳- ایران امروز، ۱۴- ایران‌شناسی، ۱۵- ایران فردا، ۱۶- ایران‌نامه، ۱۷- آیندوایراناکا، ۱۸- پژوهشگران، ۱۹- پلیس انقلاب، ۲۰- پیام آسمانی، ۲۱- پیام زن، ۲۲- پیام نو، ۲۳- پیام نوین، ۲۴- تابان، ۲۵- تحقیقات اسلامی، ۲۶- تقدم، ۲۷- تلاش، ۲۸- تماشای زندگی، ۲۹- جمعیت، ۳۰- جهان نو، ۳۱- چیستا، ۳۲- خبر (روزنامه)، ۳۳- خرد و کوشش، ۳۴- خواندنی‌های تاریخی، ۳۵- دانشکده ادبیات اصفهان، ۳۶- دانشکده ادبیات تبریز، ۳۷- دانشکده ادبیات تهران، ۳۸- دانشکده ادبیات کرمان، ۳۹- دانشکده ادبیات مشهد، ۴۰- دنیای سخن، ۴۱- راهنمای کتاب، ۴۲- رشد آموزش ادب فارسی، ۴۳- رنگین‌کمان،

- ۴۴- راه‌آورد، ۴۵- سالنامه کشور ایران، ۴۶- سخن، ۴۷- سروش، ۴۸- سلام (روزنامه)، ۴۹- سیمرغ، ۵۰- شاهد، ۵۱- صنعت و جاب، ۵۲- عبرت، ۵۳- عصر (روزنامه)، ۵۴- فروهر، ۵۵- فرهنگ فارس، ۵۶- قدس (روزنامه)، ۵۷- کابل، ۵۸- کاوه، ۵۹- کیبوتر صلح، ۶۰- کتاب یار، ۶۱- کلک، ۶۲- کمیته، ۶۳- کنگره تحقیقات، ۶۴- کیهان (روزنامه)، ۶۵- کیهان فرهنگی، ۶۶- گزارش، ۶۷- گلرخ، ۶۸- گوهر، ۶۹- مجله دانشکده ادبیات اصفهان، ۷۰- مجله دانشکده ادبیات تبریز، ۷۱- مجله دانشکده ادبیات تهران، ۷۲- مجله دانشکده ادبیات کرمان، ۷۳- مجله دانشکده ادبیات مشهد، ۷۴- مجله دانشکده شهید بهشتی، ۷۵- مجله روش‌اندل، ۷۶- مسجد، ۷۷- مشکوة، ۷۸- مناطق آزاد، ۷۹- مهر، ۸۰- نامه استان قدس، ۸۱- نامه پارسی، ۸۲- نامه فرهنگستان، ۸۳- ندای یزد (روزنامه)، ۸۴- نشر دانش، ۸۵- نشریه رشد جوان، ۸۶- نشریه مدرسه عالی علوم اراک، ۸۷- رنگین، ۸۸- وحید، ۸۹- هستی، ۹۰- هلال، ۹۱- همشهری، ۹۲- هنر (روزنامه)، ۹۳- هنر و مردم، ۹۴- هوست، ۹۵- یادگار، ۹۶- یغما.

